

IMPRESSUM

Autori: Amar Kundalić
Emir Zulejhić
Samir Mahmić
Azra Džaferbegović
Nedim Alibegović
Adna Sokolović
Dženana Šabić Hamidović, konsultantica

Lektura: prof. Saša Madacki

Recenzija: prof. Dženana Kalaš
prof. Ranka Katalinski

Izdavač: Asocijacija srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini

Za izdavača: Valerija Blagojević

Dizajn & DTP: Tarik Moranjkić

Tiraž: 200 primjeraka

Godina izdanja: 2018.

Ova publikacija nastala je uz finansijsku podršku Fonda otvoreno društvo BiH (OSF BiH) i Fondacije Schuler Helfen Leben BiH. Sadržaj ove publikacije ne odražava nužno stajališta Fonda otvoreno društvo BiH i Fondacije SHL.

**SCHÜLER
HELFEN
LEBEN**

Open
Society Fund
Bosnia & Herzegovina

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Zahvalnica

Želimo izraziti našu iskrenu zahvalnost svima koji su doprinijeli izradi ove publikacije:

- *Merjemi Muhadžić, Jeleni Pilipović, Valeriji Blagojević i Selmi Turčinović koje su omogućile participatorno istraživanje;*
- *svim srednjoškolcima uključenim u istraživanje;*
- *svim članovima radnih grupa koje su dio istraživanja;*
- *svim školama, ispitanicima, partnerima, predstavnicima institucija i privrede koji su bile dijelom istraživačkog procesa.*

Šta smo trebali naučiti,
a nismo?

ISTRAŽIVANJE O REALIZACIJI PRAKTIČNE NASTAVE U SREDNjim ŠKOLAMA U BIH

participatorno akciono istraživanje

mart, 2018. godine

SADRŽAJ

SAŽETAK	7	
1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	9	
1.1 Tema istraživanja	13	
1.2. Organizacija i tok istraživanja	17	
1.3.Ograničenja istraživanja	17	
2. NALAZI ISTRAŽIVANJA	18	
2.1. Nadležnosti i načini organizacije časova praktične nastave unutar i van škole	18	
2.2. Opremljenost učionica i dostupnost adekvatne opreme i literature	26	
2.3. Obučenost nastavnika za primjenu savremenih tehnologija	34	
3. PREPORUKE	35	
3.1. Preporuke za buduća istraživanja u ovoj oblasti	35	
3.2. Preporuke za intervencije	35	
4. ZAKLJUČAK	37	
5. GRAFIKONI	38	
6. POPIS ŠKOLA	39	
7. LITERATURA	41	

SKRAĆENICE

ASuBiH	Asocijacija srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini
BiH	Bosna i Hercegovina
EUROSTAT	Statistički ured <i>Europske unije</i>
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
GP	Grupa za podršku
M&E	Monitoring i evaluacija
NVO	Nevladina organizacija
OCD	Organizacija civilnog društva
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PAR	Participatorno akciono istraživanje
SIG	Srednjoškolska istraživačka grupa
RS	Republika Srpska
BD	Brčko Distrikt
KS	Kanton Sarajevo
ZDK	Zeničko-dobojski kanton
TK	Tuzlanski kanton
USK	Unsko-sanski kanton
BPK	Bosansko-podrinjski kanton
HNK	Hercegovačko-neretvanski kanton
HBŽ/ Kanton 10	Hercegbosanska županija / Kanton 10

SAŽETAK

Asocijacija srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu ASuBiH) uz podršku Fondacije Schüler Helfen Leben (SHL) i donatora Fonda otvoreno društvo BiH (OSF BiH) je implementirala istraživanje o realizaciji praktične nastave u srednjim školama u Banjoj Luci, Brčko Distriktu, Gradačcu, Istočnom Sarajevu, Mostaru i Sarajevu. Cilj je bio istražiti organizaciju i načine realizacije praktične nastave u srednjim školama, sa posebnim fokusom na iskustva učenika i njihovo učešće u organizaciji i realizaciji praktične nastave.

Istraživanje je provedeno koristeći metodologiju participatornog akcionog istraživanja, pri čemu je fokus bio na aktivnom učešću srednjoškolaca u svim fazama istraživanja, oslanjajući se na njihova iskustva kao grupe koja aktivno učestvuje u realizaciji praktične nastave u srednjim školama. Pri tome su korištene kvalitativne i kvantitativne istraživačke metode, te je provedena analiza dokumentacije vezane za načine organizacije i realizaciju praktične nastave u srednjim školama, kako bi se utvrdile činjenice o različitim dimenzijama problema.

Istraživanje su vodili facilitatori iz ASuBiHa, a provodile su ga srednjoškolske istraživačke grupe (u daljem tekstu SIG) u koordinaciji sa grupama za podršku (u daljem tekstu GP). Srednjoškolske istraživačke grupe, kao i grupa za podršku formirane su u svakoj lokalnoj zajednici gdje je provedeno istraživanje. Trening facilitatora za primjenu metodologije participatornog akcionog istraživanja vodila je gđa Dženana Šabić Hamidović, nezavisna konsultantica.

Istraživanje su proveli srednjoškolci i namjera nije bila odgovoriti na sva otvorena pitanja u ovoj oblasti, nego otvoriti priliku da mladi kojih se tiče ovaj vid obrazovanja ukažu na nedostatke kako ih oni vide, i svakako daju svoj doprinos. Većini učesnika ovog istraživanja je bio prvi put hvatati se u koštac sa kompleksnim istraživanjem, te u tom svjetlu treba i gledati ovaj svojsvrnsni istraživački eksperiment.

Izveštaj se temelji na nalazima i preporukama srednjoškolskih istraživačkih grupa.

Osnovni nalazi istraživanja kao i preporuke odnose se na:

- *nadležnosti i načine organizacije časova praktične nastave kako unutar škole, tako i van škole kada se časovi organizuju u saradnji sa trećim licima,*
- *opremljenost učionica i dostupnost adekvatne opreme i literature za izvođenje časova praktične nastave u srednjim školama,*
- *obučenos nastavnika za primjenu savremenih tehnologija kako bi unaprijedili načine izvođenja praktične nastave.*

Izveštaj ima za cilj da doprinese boljem razumijevanju načina organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama diljem Bosne i Hercegovine, ali u isto vrijeme da ponudi prijedloge za buduća istraživanja ovog ključnog pitanja, kao i prijedloge za poduzimanje aktivnosti koje bi se mogle implementirati u srednjim školama i unaprijediti načine organizacije i realizacije praktične nastave.

Asocijacija srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini (ASuBiH) je organizacija koja se kroz svoje aktivnosti i projekte zalaže za poboljšanje statusa srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini, s ciljem da se stvore bolji uslovi obrazovanja u državi i međusobno povežu srednjoškolci.

ASuBiH je osnovana 04.11.2007. godine sa podrškom preko 250 srednjoškolaca iz cijele Bosne i Hercegovine. Inicijativu za osnivanje ove organizacije, pored srednjoškolaca, pokrenula je njemačka fondacija Schüler Helfen Leben (SHL- Učenici pomažu život) koja je i donator ASuBiH-a.

Već dugi niz godina ASuBiH predstavlja srednjoškolce u BiH, te zagovara potrebe za rješavanje problema i podržava ideje srednjoškolaca širom države.

Organizacija trenutno broji preko 1 200 članova, sa preko 58 lokalnih timova na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine. Djelovanjem želimo povećati stepen uključenosti srednjoškolaca u procesu donošenja odluka koje poboljšavaju njihov status u društvu, kroz upoznavanje sa pravima srednjoškolaca i zastupanje ideja svih srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini koje doprinose poboljšanju njihovog života u zajednici.

Razlozi za odabir metodologije

ASuBiH je odabrao metodologiju participatornog akcionog istraživanja (participatory action research – PAR) kako bi se omogućile tri ključne stvari:

- *participatorni fokus istraživanja – učešće učenika u procesima organizacije i realizacije časova praktične nastave u srednjim školama;*
- *uključivanje srednjoškolaca u sve faze istraživačkog procesa – kroz učešće na sastancima SIG-a, te kroz učešće u aktivnostima SIG-a koje su imale za cilj da prikupe informacije na terenu;*
- *uključivanje relevantnih aktera u sve faze istraživačkog procesa – kroz sastanke grupa za podršku, ali i kroz učešće u aktivnostima SIG-a koje su imale za cilj da ispituju aktere o njihovim iskustvima i praksi vezanim za načine organizacije i realizaciju praktične nastave u srednjim školama.*

Participatorno akciono istraživanje podrazumijeva metodologiju koja nastoji identificirati pozitivne društvene promjene u zajednici. Cilj participatornog akcionog istraživanja ne predviđa da jedna grupa (snažnija i aktivnija) vodi istraživanje i rješava probleme druge grupe (manje jake, isključene, itd). Naprotiv, cilj je da se uključuju one grupe koje su izravno pogođene problemom koji će se istraživati, kako bi se poduzele mjere za iniciranje društvenih promjena u zajednicama u kojima žive, idu u školu, itd. Participatorno akciono istraživanje omogućava društveno priznanje „objektivnog“ znanja, što je teško moguće kroz druge istraživačke metodologije (Fals-Borda i Rahman, 1991.), i što je jedan od osnovnih razloga zbog kojih je odabrana ova metodologija.

Participatorna akciona istraživanja (PAR) uvijek se implementiraju kroz formu grupnog rada, tj. rad PAR istraživačkih grupa, koje omogućavaju aktivno uključivanje istraživačkih subjekata/objekata u sve procese istraživačkog rada. **Članovi takvih grupa nisu predmet istraživanja nego su -istraživači (istraživači-suradnici; Heron, 1996).** Njihova iskustva smatraju se ekspertnim znanjem koje je bitno za zadatke istraživanja, dok drugi odabrani akteri (u ovom slučaju ASuBiH) postaju facilitatori istraživačkog procesa.

U svrhu ovog istraživanja oformljena su dva tipa grupa: srednjoškolske istraživačke grupe (SIG) i grupe za podršku (GP).

- **Srednjoškolske istraživačke grupe (SIG)** – okupljale su učenike koji pohađaju srednje škole u navedenim lokalnim zajednicama, starosne dobi 14 - 19 godina. Svaka grupa je imala 15 - 25 članova koji su aktivno učestvovali na 10 sastanaka u toku istraživanja. Učenici su se prijavljivali na dobrovoljnoj osnovi i poziv je bio otvoren za učenike svih srednjih škola. U grupama su bili učenici od prvog do završnog razreda, kako bi se omogućila zastupljenost učenika sa različitim iskustvima i percepcijama ove teme.
- **Grupe za podršku (GP)** – su uspostavljene kako bi se osigurao cjeloviti pristup istraživanju kroz uključivanje svih relevantnih aktera. Grupe za podršku su djelovale kao fokus grupe za srednjoškolske istraživačke grupe u svrhu dobijanja povratnih informacija o analiziranim temama vezanim za probleme u

načinima organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama. Grupe za podršku brojale oko/do 20 članova i sastajali su se dva puta tokom istraživačkog perioda. **Članovi grupa za podršku uključivali su nastavnike, rukovodstva škola, predstavnike gradskih/općinskih uposlenika, ministarstava obrazovanja, predstavnike organizacija civilnog društva kao i preduzeća.**

Metode prikupljanja podataka i analize

Prikupljanje podataka na terenu organizovano je:

- *untar sastanaka srednjoškolskih istraživačkih grupa* (među članovima grupe)
- *van sastanaka srednjoškolskih istraživačkih grupa* (među vršnjacima učenika i nastavnicima koji realizuju časove praktične nastave u srednjim školama)

Unutar srednjoškolskih istraživačkih grupa, prikupljanje podataka organizovano je kroz redovne sastanke SIG-a, a za usmjeravanje diskusije koristile su se PAR istraživačke metode¹ (vidjeti Prilog 1).

Van sastanaka srednjoškolskih istraživačkih grupa, prikupljanje podataka provodili su članovi SIG-a. Potrebno je bilo **čuti** različita mišljenja, kao i prikupiti informacije o dokumentima koji se tiču nadležnosti i uloga u procesu organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama, kao i informacije od onih koji organizuju i realizuju praktičnu nastavu u srednjim školama. SIG su uradile **struktuirane intervjuje sa profesorima** praktične nastave. U svim intervjuima je učestvovalo ukupno **32** profesora.

Pored ovih intervjuja urađen je i **upitnik za srednjoškolce**. Anketni upitnik je kreiran za prikupljanje mišljenja većeg broja srednjoškolaca o procesima realizacije praktične nastave u njihovim školama. Anketiranje se realizovalo u 15 lokalnih zajednica i ukupno je anketirano *5.049 srednjoškolaca*.

Učesnici u istraživanju – odabir lokacija i facilitatora srednjoškolskih istraživačkih grupa

Zajednice u kojima je provedeno istraživanje su: Banja Luka, Brčko, Gradačac, Istočno Sarajevo, Mostar i Sarajevo, a odabrane su na temelju aktivnosti koje u njima provodi ASuBiH, kao i na temelju kapaciteta i ljudskih resursa ASuBiH-a za provođenje ove vrste istraživanja u tim zajednicama. Ove zajednice su i administrativni centri svojih regija, osim Gradačca gdje je istraživanje pokrenuto nakon što se nije bilo u mogućnosti formirati srednjoškolsku istraživačku grupu u Tuzli.

Rad na svakoj lokaciji podržavala su dva facilitatora, koja su određena od strane ASuBiH-a, prema slijedećim kriterijima:

- ranije iskustvo facilitiranja grupnog rada (npr. u interaktivnim programima učenja);

¹ PAR metode korištene tokom ovog istraživanja adaptirane su iz slijedećih materijala: Priručnika razvijenog na Cornell Univerzitetu za UNICEFov projekt 'Pravo da znam (RTK –Right to know), 2003; Meg Gawler, ARTEMIS Services za UNICEF Regional Office for CEE/CIS and the Baltics (2004) Engaging Young People in Participatory Evaluation: Some useful tools. Prevešin-Moens: Artemis Services, sa www.artemis-services.com; Commonwealth Secretariat (2005) Four tools for adolescent and youth participation. London: Commonwealth Secretariat.

- ranije istraživačko iskustvo (opcionarno, za 1 člana);
- ranije iskustvo rada sa grupama djece i/ili mladih (opcionarno, za 1 člana);
- **članstvo u školi i zajednici gdje se provodi istraživanje** (da su učenici u školi i/ili da **žive** u zajednici).

Kako bi se facilitatori upoznali sa PAR metodologijom, organizirana je obuka za članove ASuBiH koji su tokom istraživanja djelovali kao voditelji procesa - facilitatori istraživanja u lokalnim zajednicama. Obuka je održana u periodu od 7-9. aprila 2017. u Kladnju. Obuci je prisustvovalo 12 facilitatora, projektni tim, te trenerica koja je vodila obuku facilitatora. Tokom 3 dana, facilitatori su upoznati sa metodologijom i metodama istraživanja kako bi bili osposobljeni za provođenje istraživanja. Pored ove obuke, facilitatori su se sastali još jednom, 08 – 09. septembra 2017. godine u Tuzli, kako bi se razmijenila početna iskustva u procesu formiranja srednjoškolskih istraživačkih grupa, nakon što su u svim lokacijama urađena prva tri sastanka.

Uključivanje drugih aktera u istraživanje

Na nivou lokalnih zajednica, glavni akteri u istraživanju uključuju slijedeće članove odabranih zajednica (općina):

- učenike srednjih škola,
- nastavnike i ostale predstavnike srednjih škola koje su bile posredno uključene u istraživanje,
- predstavnike općina,
- predstavnike vladinih i nevladinih organizacija.

Kao što je navedeno, predstavnici ovih grupa aktera bili su uključeni i usmjeravali su cjelokupni istraživački proces (od dogovora za odabir teme istraživanja, preko prikupljanja i analize podataka, do pregleda osnovnih nalaza i preporuka). Pored toga, učenici srednjih škola, te ostali akteri uključeni u istraživanje, bili su zaduženi za kontaktiranje sa svojim vršnjacima i drugim akterima čije znanje i iskustvo je moglo biti korišteno za potrebe provođenja istraživanja.

Na nivou kantona, entiteta i države u istraživanje su bili uključeni:

- Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke,
- Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske,
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo,
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko – dobojskog kantona,
- Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko – neretvanskog kantona,
- Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture Unsko – sanskog kantona,

- Odjeljenje za obrazovanje Vlade Brčko Distrikta,
- Ministarstvo znanosti, prosvjete, kulture i športa Hercegbosanske županije, i
- Ministarstvo obrazovanja Bosansko – Podrinjskog kantona.

Odabir teme i fokusa istraživanja

Iskustva ASuBiH-a u radu sa srednjoškolcima pokazuju da su teme koje se odnose na načine organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama veoma bitne za srednjoškolce i da se o njima najčešće raspravlja i diskutuje na zajedničkim sastancima i susretima. Stoga je ovo jedna od prvih tema koju su srednjoškolci, članovi ASuBiH-a, odlučili istražiti kako bi pokušali ponuditi moguća rješenja u svojim školama, ali i kako bi kroz umrežavanje srednjoškolskih istraživačkih grupa iz šest lokalnih zajednica ponudili prijedloge koji bi se mogli primjeniti i na nivou drugih lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini.

Osnovni cilj istraživanja bio je da se istraže načini organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama u šest odabranih lokacija, sa posebnim fokusom na iskustva i učešće učenika u ovim procesima. Iz osnovnog cilja izveli smo istraživačke zadatke, odnosno, svaka srednjoškolsko istraživačka grupa odabrala je svoj istraživački fokus, a nakon početne analize ovog cilja u svojoj lokalnoj zajednici. Nakon toga istražili su postojeće načine organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama, te na osnovu njih definirani su fokusi za koje su članovi/ice SIG-a pokazali najveći interes i prepoznali ih kao probleme sa kojima se susreću u srednjim školama iz kojih dolaze.

Na osnovu gore navedenog definirani su sljedeći fokusi istraživanja u lokalnim zajednicama:

- SIG **Banja Luka** odabrala je temu „omjer **teorijske i praktične nastave** u nastavnim planovima i programima u srednjim školama“.
- SIG **Distrikt Brčko i Gradačac** su se fokusirale na „**opremljenost kabineta za praktičnu nastavu u srednjim školama**“.
- SIG **Istočno Sarajevo** istraživala je „**srednjoškolske zadruge**, kao pretpostavku za unaprjeđenje kvalitete realizacije praktične nastave koja je malo zastupljena u sistemima srednjoškolskog obrazovanja“.
- SIG **Mostar** je odabrala temu „**saradnje škola i preduzeća na polju realizacije praktične nastave**“.
- SIG Sarajevo postavila je pitanje **postoje li i primjenjuju li se planovi praktične nastave u Kantonu Sarajevo?**

Nalazi pojedinačnih tema predstavljeni su kroz osnovne nalaze i preporuke ovog istraživanja.

TEMA ISTRAŽIVANJA

Srednje obrazovanje, prema Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, je svima dostupno u skladu sa postignutim uspjehom u osnovnoj školi, ličnim interesom i sposobnostima. Srednje obrazovanje nije obavezno prema važećim zakonima o srednjem obrazovanju. Traje tri ili četiri godine, u zavisnosti od vrste odabrane škole².

Opće škole

- *Gimnazija* (nastavni plan i program se izvodi u četverogodišnjem trajanju, čijim završavanjem učenik stiče srednju školsku spremu i mogućnost nastavka školovanja na visokoškolskom nivou)
- *Umjetnička škola* (U umjetničkim školama se, u četverogodišnjem trajanju, obrazuju redovni učenici/učenicice po općeobrazovnom programu i programu stručnog obrazovanja za muzičku, likovnu i baletsku umjetnost, što se određuje prema vrsti nastavnog plana i programa, u četverogodišnjem trajanju, čijim završavanjem učenik stiče srednju školsku spremu i mogućnost nastavka školovanja na visokoškolskom nivou)
- *Vjerska škola* (nastavni plan i program se izvodi u četverogodišnjem trajanju, čijim završavanjem učenik stiče srednju školsku spremu i mogućnost nastavka školovanja)

Stručne škole

- *Tehničke*
- *Ekonomске*
- *Medicinske*
- *i druge stručne škole*, što se određuje prema vrsti nastavnog plana i programa, i to u trajanju od: tri godine, čime se završava program za sticanje srednje stručne spremlje bez pristupa visokom obrazovanju, i u trajanju od četiri godine čijim završavanjem učenik stiče srednju školsku spremu i mogućnost nastavka školovanja na nivou visokoškolskog obrazovanja)

Institucionalna slika obrazovnog sektora u Bosni i Hercegovini je odraz uređenja države, definiranog Ustavom BiH, ustavima entiteta i kantona, te Statutom Brčko distrikta i iz kojih proizilaze nadležnosti u oblasti obrazovanja.

Punu i nepodjeljenu nadležnost u obrazovanju imaju Republika Srpska, deset kantona u Federaciji BiH i Distrikt Brčko. Na ovaj način postoji ukupno 13 ministarstava obrazovanja, dok na nivou države postoji Ministarstvo civilnih poslova, koje u svom mandatu ima savjetodavnu i koordinirajuću ulogu u oblasti obrazovanja.

Srednje stručno obrazovanje i obuka integralni su dio obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini koji obezbjeđuje sticanje vještina i znanja iz određenih zanimanja i osnovu kontinuirane obuke s ciljem aktivnog uključivanja u proces rada ili nastavka daljeg obrazovanja, a podrazumijeva različite vrste i oblike odgoja i obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja kroz početno kontinuirano, redovno ili vanredno obrazovanje i obavljanje prakse, a obuhvata i stručnu obuku djece i odraslih.

Institucija srednjeg stručnog obrazovanja i obuke je srednja škola organizirana kao gimnazija, srednja tehnička i stručna škola, umjetnička škola, škole posebne

2 Osnovne informacije o obrazovanju u BiH – Ministarstvo civilnih poslova BiH (http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/Osnovne_informacije/default.aspx?id=8580&langTag=bs-BA)

namjene i druge vrste škola koje ispunjavaju uslove za obavljanje djelatnosti obrazovanja, u skladu sa odgovarajućim zakonima i podzakonskim aktima u Bosni i Hercegovini kojim se detaljnije uređuje djelatnost srednjeg obrazovanja (u daljem tekstu: škole).

Kada je u pitanju praktična nastava veliki problem predstavlja to što nema posebno izrađenih podzakonskih akata o načinima organizacije i realizacije praktične nastave, te ova pitanja regulišu odredbe zakona o srednjoškolskom obrazovanju u zavisnosti od mjesta primjene (administrativno-teritorijalna nadležnost). Također, u toku istraživanja, te potom i izrade ovog izvještaja istraživački timovi nisu došli do drugih analiza i izvještaja koji opisuju načine organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama u BiH.

Oblast stručnog obrazovanja, pa time i pitanje organizacije praktične nastave učenika starosne dobi od 14 do 19 godina u preduzećima je nedovoljno i neadekvatno regulisano analiziranim propisima. Naime, Okvirni zakon o srednjem obrazovanju i obuci u BiH reguliše predmetno pitanje utemeljujući obavezu nadležnih obrazovnih vlasti da svojim zakonskim i podzakonskim aktima regulišu pitanje praktične obuke i rada učenika u radionicama za praktičnu obuku i u radnim prostorima drugih pravnih lica na osnovu ugovora ili sporazuma o saradnji. S druge strane, nadležne obrazovne institucije u FBiH, RS i BD BiH, predmetno pitanje regulisale su zakonima o srednjem obrazovanju. Jedan od ključnih nedostataka zakonodavne regulative u ovoj oblasti jeste činjenica da vlasti nisu prepoznale potrebu da stručno obrazovanje bude predmet zasebnog zakonskog regulisanja.

Većina kantonalnih zakona o srednjem odgoju i obrazovanju, predviđa mogućnost izvođenja praktične nastave i ferijalne prakse u preduzećima, ali regulisanje odnosa između aktera uključenih u realizaciju takvog vida nastave prepuštaju autonomiji preduzeća i škola. Situacija je identična i u RS, gdje također postoji mogućnost obavljanja praktične nastave i profesionalne prakse u saradnji sa preduzećima, bez definiranja na koji način se ta saradnja ostvaruje. U ZHK u FBiH i BD BiH relevantni propisi ne reguliraju pitanje osnova obavljanja praktične nastave. Nadalje, nisu doneseni podzakonski akti kojima bi se reguliralo pitanje organizacije praktične nastave, a čije donošenje je predviđeno analiziranim zakonima o srednjem obrazovanju ZHK, PK i zakonom RS.

Zakoni koji reguliraju oblast srednjeg obrazovanja u KS, USK, ZDK, BPK, K10 i TK predviđaju da preduzeće kod kojeg je organizovano izvođenje praktične nastave učenika mora zadovoljavati uslove u pogledu odgovarajuće opreme, tehničko-tehnoloških sredstava i druge odgovarajuće uslove u skladu sa nastavnim planom i programom škola. Ovo pitanje nije regulirano propisima drugih kantona u FBiH, kao ni propisima RS niti BD BiH.

Također, kako obaveza osiguranja učenika srednjih škola od posljedica nesretnog slučaja za vrijeme školovanja nije propisana niti jednim zakonskim propisom, s tim u vezi nije propisana ni obaveza osiguranja polaznika praktične nastave izvan škole. Dakle, osiguranje od posljedica nesretnog slučaja ne predstavlja obavezno osiguranje, nego predstavlja ugovorno osiguranje. Iz ovoga proizilazi i zaključak da će učenici za vrijeme redovnog školovanja biti osigurani po ovom osnovu ukoliko su njihovi roditelji/staratelji pristali na ovu vrstu osiguranja i uplatili određeni iznos godišnje naknade.

U ovakvoj situaciji i poslodavci strahuju od povreda na radu. Srednjoškolci su stava da bi mnogo lakše bilo preduzećima da prime učenike na praksu ukoliko bi imali plaćene troškove osiguranja na radnom mjestu gdje se realizuje praktična nastava. Osiguranje svih učenika na praktičnoj nastavi predstavlja dodatni trošak za preduzeće.

Kada je u pitanju ocjenjivanje praktične nastave u Bosansko podrinjskom kantonu za ocjenjivanje učenika iz praktične nastave u preduzećima zaduženi su predmetni nastavnici koji u skladu sa godišnjim planom i programom rada prate rad učenika. U Tuzlanskom kantonu za ocjenjivanje učenika zadužen je koordinator praktične

nastave, pritom ne navodeći da li je to predmetni nastavnik ili radnik zaposlen u preduzeću. U Zeničko – dobojskom kantonu ocjenjivanje učenika na praktičnoj nastavi obavlja zaduženo lice zaposleno u privrednom društvu kod kojeg se izvodi praktična nastava uz saradnju sa koordinatorom praktične nastave koji je radnik škole. U Posavskom kantonu se uspjeh učenika u praktičnoj nastavi prati ocjenjivanjem svake praktične vježbe i kontrolnim ispitom. Pri tome nije precizirano da li ocjenjivanje vrši ovlašteni radnik preduzeća u kojem se praktična nastava odvija ili nadležna školska ustanova.

S obzirom da obavljanje praktične nastave učenika u preduzećima podliježe potpisivanju ugovora između škole i samih preduzeća, proizlazi da se radi o ugovoru čiji je sadržaj propisan pojedinim kantonalnim zakonima o srednjem obrazovanju. Naime, zakoni o srednjem obrazovanju KS, ZDK, BPK, TK i K10 predviđaju kao obavezne elemente predmetnog ugovora sljedeće: uvjete, oblike, metode i postupke izvođenja praktične nastave, te vršenje stručnog nadzora nad izvođenjem praktične nastave, pri čemu zakoni u KS i USK dodatno predviđaju obaveznu ugovornih strana da u ugovor unesu odredbe kojima se obavezuju obezbijediti sigurnost učenika tokom obavljanja prakse.

Pojedini kantonalni zakoni o srednjem obrazovanju za treća lica kod kojih učenik obavlja praktičnu nastavu koriste termin „poslodavac“ što može izazvati zabunu u pogledu statusa učenika prilikom ugovornog reguliranja obavljanja praktične nastave kod tih lica, što bi ujedno bilo i protivno odredbama trenutno važećih zakona o radu.

Zakon o srednjem obrazovanju Kantona Sarajevo kao jedan od svojih ciljeva definiše i *“stvaranje uvijeta za kvalitetno obrazovanje, kako bi se učenicima osiguralo sticanje temeljnih općeobrazovnih i stručnih kompetencija, osposobilo ih se za život i rad u promjenjivom društveno-kulturnom kontekstu, vodeći računa o zahtjevima tržišta rada, savremenih informacijsko-komunikacijskih tehnologija i naučnih spoznaja i dostignuća”*³.

Zakon o srednjem obrazovanju Kantona Sarajevo podrazumijeva i reformu trenutnog obrazovnog sistema na dualni sistem. U razgovoru sa predstavnicom Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo uočeno je da je pokrenut proces izmjena sistema, te da su inicirani razgovori sa poslodavcima i od naredne školske godine 2018/2019. planiran je prelazak na dualni sistem obrazovanja. Dualno obrazovanje daje prednost praktičnom radu u preduzećima nad teoretskim znanjima i već duži niz godina primjenjuje se u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj. Prednost ovog vida izvođenja praktične nastave je rad u preduzećima za koji je moguće i osiguravanje određene naknade ili stipendiranja učenika od strane poslodavaca.

3 Zakon o srednjem obrazovanju Kantona Sarajevo - Službene novine Kantona Sarajevo (Godina XXII broj 23, 15.7.2017.), (http://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/zakon_o_srednjem_obrazovanju.pdf)

UZORAK ISTRAŽIVANJA

Glavni dio istraživanja proveden je kroz redovne susrete srednjoškolskih istraživačkih grupa, a ukupan broj učenika koji su bili uključeni u rad SIG-a, u navedenih šest lokacija iznosio je ukupno 142 (62 M/80 Ž) učenika i učenica srednjih škola.

Pored članova i članica SIG-a, u istraživanju su direktno učestvovali i članovi i članice grupa za podršku, čiji broj je u šest lokalnih zajednica iznosio ukupno 35 (15 M/20 Ž) članova i članica.

Posredno, putem učešća u anketama, istraživanje je obuhvatilo i dodatnih 5.049 (2.317 M/2.660 Ž⁴) učenika i učenica srednjih škola na 15 lokacija i to u: Banjoj Luci, Bijeljini, Distriktu Brčko, Cazinu, Doboju, Goraždu, Istočnom Sarajevu, Jablanici, Mostaru, Sarajevu, Srebreniku, Tešnju, Tomislavgradu, Trebinju i Zenici. Anketiranje je provedeno kako bi se dobili podaci o stavovima, mišljenjima i iskustvima učenika u srednjim školama o načinima organizacije i realizacije praktične nastave u njihovim školama, a sve s ciljem davanja preporuka za realizaciju narednih istraživanja i aktivnosti u ovoj oblasti.

Pored anketiranja učenika, posredno putem strukturiranih intervjua istraživanje je obuhvatilo i nastavnike koji realizuju časove praktične nastave u srednjim školama koje djeluju na području šest lokalnih zajednica, i to ukupno 32 (11M/21Ž) nastavnika.

Tabela 1. Uzorak istraživanj

Lokacija	Broj učesnika SIG			Broj učesnika GP
	M	Ž	Ukupno	
Banja Luka	11	9	20	6
Brčko	7	15	22	5
Gradačac	15	15	30	7
Istočno Sarajevo	9	13	22	0
Mostar	9	18	27	12
Sarajevo	11	10	21	5
Ukupno	62	80	142	35
Ukupno svi:			177	

4 kao i dodatnih 72 ispitanika koja se nisu izjasnili o spolu.

ORGANIZACIJA I TOK ISTRAŽIVANJA

Ograničenja istraživanja

Osnovo ograničenje ovog istraživanja jeste način odabira lokacija kao i način odabira učenika srednjih škola koji su uzeli učešće u sastancima srednjoškolskih istraživačkih grupa. Razlozi za to leže u činjenici da su i odabir lokacija i odabir članova i članica SIG-a urađeni u odnosu na resurse koje ASuBiH ima u lokalnim zajednicama. Kao posljedica ovakvog odabira lokacija nije bilo moguće provesti istraživanje na području Tuzle, jer se pokazalo da resursi koje je ASuBiH imala u lokalnim timovima u Tuzli nisu bili dovoljni da bi se okupila srednjoškolska istraživačka grupa i da bi se počelo sa istraživanjem. Stoga je istraživanje provedeno u općini Gradačac, sa znatnim kašnjenjem i skraćenim vremenskim periodom za realizaciju istraživanja. S druge strane, broj odabranih lokalnih zajednica ne može biti reprezentativan da bi se govorilo o stanju u ovoj oblasti u cijeloj Bosni i Hercegovini, te je stoga potrebno uraditi dodatna istraživanja u većem broju lokacija kako bi se dobila potpunija slika i šira dimenzija problema koji su prisutni.

Drugo ograničenje odnosilo se na odabir vremenskog perioda za realizaciju istraživanja, obzirom da su SIG-e počele sa realizacijom istraživanja u periodu jun – jul 2017. godine kada su počeli godišnji odmori, te se izgubilo tri mjeseca za realizaciju istraživanja, što je usporilo dinamiku istraživanja.

Treće ograničenje odnosilo se na broj srednjih škola u odabranim lokacijama koje su prihvatile partnerstvo za učešće učenika koji pohađaju njihove škole u sastancima SIG-a. Pored toga što je ASuBiH imao sve potrebne dozvole od nadležnih ministarstava obrazovanja za realizaciju istraživanja i dalje je bilo srednjih škola koje nisu pristale da njihovi učenici uzmu učešće niti da se u istraživanje uključe kroz članstvo u grupi za podršku.

Osnovni nalazi istraživanja formirani su u okviru tema koje se vežu za osnovni cilj istraživanja, a koje su definisane kako slijedi:

- *nadležnosti i načini organizacije časova praktične nastave kako unutar škole, tako i van škole kada se časovi organizuju u saradnji sa trećim licima,*
- *opremljenost učionica i dostupnost adekvatne opreme i literature za izvođenje časova praktične nastave u srednjim školama, te*
- *obučenos nastavnika za primjenu savremenih tehnologija kako bi unaprijedili načine izvođenja praktične nastave.*

Kako je ranije pojašnjeno svaka srednjoškolska istraživačka grupa odabrala je istraživačku temu, te su rezultati njihovog rada predstavljeni u osnovnim nalazima.

Nadležnosti i načini organizacije časova praktične nastave unutar i van škole

1. Saradnja škola i privatnih preduzeća na polju realizacije praktične nastave

Srednjoškolske istraživačke grupe su u toku istraživanja ove teme poseban fokus stavile na istraživanje odnosa između škola i privatnih preduzeća u procesu organizacije i realizacije praktične nastave van škole. Tokom rada prikupljene su informacije koje ukazuju na to da su poslodavci trenutno nezadovoljni profilima i osposobljenošću srednjoškolaca za posao u privatnom sektoru, što je dovelo do toga da pojedine privatne firme pokreću vlastite programe obuke srednjoškolaca koje naposljetku i zaposle. Učenici, sa druge strane, navode kako su nezadovoljni trenutnim načinima organizacije i realizacije praktične nastave u preduzećima, jer vrlo često u toku prakse ne obavljaju one poslove za koje se obučavaju u školi, te im je prvi radni dan i prvi dodir sa stvarnim poslom za kojeg su se školovali. Učenici su navodili primjere gdje su kuhali kafu, slagali poštu i slično umjesto da im se da prilika da budu uključeni u realizaciju poslova i zadataka koji bi bili sastavni dio posla kojeg bi trebali raditi kada završe srednju školu.

“Praksa na klinikama nije uređena i ne radimo ono što bi trebali. Radimo stvari iz struke jedino kada je profesor s nama, ali kada smo sami samo peremo podove.”

Učesnica, SIG Sarajevo

„Saradnja sa preduzećima je ključna za izvođenje dobre praktične nastave jer škole nisu dovoljno opremljene, a radom u preduzećima učenici bi stekli potrebne vještine vezane za predmet”.

Učesnica, SIG Brčko

“Ekspetkacije poslodavaca su da će škole njima dostaviti kompletno obrazovane iiskusne učenike, a škole također očekuju da će preduzeća sve naučiti učenike.”

Predstavnik, Privredna komora Grada Mostara u toku sastanak GP

Tokom jednog od sastanaka GP, predstavnica Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNŽ potvrdila je da škole očekuju da će firme pripremiti učenike za rad na budućem radnom mjestu. Rekla je kako je diploma srednje škole samo ulaznica za preduzeće gdje učenici tek treba da nauče raditi svoj posao. S druge strane učenici smatraju kako bi bili mnogo kvalitetniji radnici kada bi u tri ili četiri godine školovanja imali priliku naučiti raditi i primijenjivati stečena znanja u poslu za kojeg se se školovali. Ovakvo stanje ukazuje na potrebu kreiranja posebnih nastavnih planova i programa koji će se odnositi na realizaciju praktične nastave van škola.

Poslodavci koji su uzeli učešće u radu grupa za podršku su istakli da je nepostojanje definisanog ugovora o učenju najveći problem koji koči procese adekvatne organizacije i realizacije praktične nastave.

“Problem je što trenutno nemamo definiran način rada u kompanijama i zato srednjoškolski čiste podove ili sjede i gledaju.”

Predstavnik, Privredna komora Grada Mostara.

“Ne postoje ugovori koji osiguravaju učenike na praksi, učenici samo polpisuju Izjavu o odricanju odgovornosti.”

Učesnica, SIG Brčko

Prilikom prikupljanja podataka od uključenih aktera, SIG su došle do informacija koje ukazuju da se u pojedinim školama, iako je potrebno, ne izvodi praktična nastava van škola, kao i na to da takav vid prakse nije nikako planiran nastavnim planovima i programima. Tokom istraživanja prikupljene su informacije koje ukazuju da postoje slučajevi u kojima učenici sa poslodavcem samo potpišu određeni dokument koji garantuje da je učenik obavio praksu do koje uopće ne dođe.

“Škola nema osigurano izvođenje prakse van škole (u preduzećima, institucijama i sl.). Također, nema planiranih i osiguranih stručnih posjeta i izleta iz ovog predmeta.”

Profesor, Mostar

“U NPP nije navedeno da se više posjete i prakse van škole, ali sam ja kao profesorica u saradnji sa direktorom organizovala posjete.”

Profesorica, Mostar

Srednjoškolske istraživačke grupe, koje su istraživale ovu temu ukazale su na potrebu da se razdvoje posjete učenika privatnim preduzećima i obavljanje praktične nastave u njima. Tokom istraživanja prikupljeni su podaci koji ukazuju da škole koriste posjete privatnim preduzećima kako bi nedostatak organizirane realizacije praktične nastave nadomjestili informativnim posjetama i učenike upoznali sa načinima rada, opremom koja se koristi, i sl. Posebna razlika leži u tome što se učenici u toku posjete u preduzeću zadrže najviše tri sata, prilikom čega nemaju mogućnost da se upoznaju sa suštinom posla, načinima organizacije rada preduzeća, proizvodnim procesima, odnosima sa klijentima i sl.

“Tamo ne radimo praksu, nego se učenici upoznaju sa aparaturom koju nemamo inače u školi na praksi.”

Profesorica, Mostar

“Svakako da ne bi bilo loše uvesti da se ide u tematska preduzeća za zanimanje za koja se učenici školuju, bilo u grupama, bilo čitav razred, kako bi učenici vidjeli uživo u preduzeću to što su naučili u učionici. To bi bilo jedino korisno ukoliko bi učenici tamo provodili puno radno vrijeme - cijeli dan, a posjete od sat, dva, tri nemaju efekta.”

Profesor, Mostar

Istraživači iz SIG Mostar, su došli do nalaza koji ukazuju da jedan od prvih problema leži u nedostatku komunikacije između škola i privatnih preduzeća, te to što i jedni i drugi prebacuju odgovornost na ove druge, a sve nauštrb učenika. Također, nedostatak komunikacije između ova dva sektora dovodi do toga da su i jedni i drugi nezadovoljni, a inicijative za promjenu ostaju neprimjećene.

“Postoji mnogo domaćih firmi za našu struku, a one smatraju da je problem u školi, da su preduzeća zainteresovana za rad sa učenicima i da bi obezbijedila praksu, međutim škola to nikada nije dozvolila.”

Učesnica, SIG Mostar

Čak i kada srednjoškolci pokažu interesovanje i ostvare određenu saradnju van škole, navode da nailaze na prepreke:

“U tekstilnoj školi nam je prošle godine trebao samo potpis profesora kao odgovorne osobe za jednu inkluzivnu reviju koju smo radili. Mi smo se spremili, imali i spenzore, međutim niko nije želio da nam pomogne jer nisu imali koristi i na kraju ta revija nije bila organizovana.”

Učesnica, SIG Sarajevo

Pitanje organizacije praktične nastave u preduzećima u velikoj mjeri prepušteno autonomiji škola i volji preduzeća. Svi akteri uključeni u realizaciju praktične nastave bi trebali biti jasno upoznati sa svojim pravima i obavezama. Ugovori o izvođenju praktične nastave koji se zaključuju ne sadrže sve neophodne elemente, i ne regulišu ključna pitanja, dok je ocjenjivanje praktične nastave u skladu sa zakonskim odredbama različito u svim kantonima, na nivou Republike Srpske i Brčko Distrikta.

2. Omjer teorijske i praktične nastave

Kroz nastavne planove i programe vrši se raspodjela praktične i teorijske nastave. Tokom istraživanja zaključeno je da anketirani srednjoškolci malo znaju o nastavnim planovima i programima, kao i zakonima iz oblasti srednjoškolskog obrazovanja koji se tiču realizacije praktične nastave. Ministarstvo prosvjete i kulture RS na svojoj web stranici nudi mogućnost da svi pogledaju NPP, međutim to nije situacija i u drugim dijelovima

BiH. U nekim od zajednica u kojima se provodilo istraživanje, učenici su imali mogućnost da imaju uvid u NPP samo u prostorijama škole. Međutim, iako su NPP donekle dostupni, te bi učenici trebali biti upoznati sa njima od strane rukovodstva i/ili nastavnog osoblja škola, to se u praksi veoma rijetko dešava. Učenici smatraju da bi im nastavno osoblje na početku školske godine trebalo predstaviti šta će sve izučavati tokom te školske godine.

Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju Republike Srpske u članu 6. (stav e) definiše ciljeve srednjeg obrazovanja kao: *razvijanje interesa za teorijska znanja, kao i za njihovu praktičnu primjenljivost*". Dalje isti zakon u članu 32. precizira da su obavezni oblici odgojno-obrazovnog rada, teorijska nastava, stručno-teorijska nastava, praktična nastava i vježbe. Gotovo ista ili slična situacija je i u drugim zakonima o srednjoškolskom obrazovanju u BiH. Svi oni garantuju implementaciju i teorijske i praktične nastave. Dodatno član 14. stav d istog pomenutog Zakona definira da javne ili privatne škole mogu početi sa radom samo ako *su obezbijeđeni uslovi za obavljanje praktične nastave u srednjim stručnim i tehničkim školama*. Sve ovo bi trebalo da garantira, ne samo organiziranje i implementaciju praktične nastave nego i njenu kvalitetu. Iskustva iz lokalnih zajednica koje su obuhvaćene ovim istraživanjem ukazuju na niz nedostataka kada je u pitanju izvedba praktične nastave.

„Tokom prakse u prvom i drugom razredu radimo na piscim mašinama koje sami treba da kupimo. Takođe kupujemo i papir na kojem kucamo.“

Učesnica, SIG Banja Luka

Rezultati ankete koja je provedena među učenicima srednjih škola u 15 lokalnih zajednica, ukazuju na to da 15% ispitanika ima iskustva da se praktična nastava ne provodi prema planiranom rasporedu.

„Kada dođe vrijeme za praksu, naš profesor nas pušta da odmorimo jedan čas, zatim nam podijeli, skice tj. grafičke radove koje crtamo. Šarafe, alate, materijale i dijelove koji su vezani za moju struku, samo skiciramo, nikakvu praktičnu primjenu još uvijek nisam imao priliku spoznati.“

Učesnik, SIG Gradačac

Iskustva učenika govore o tome kako veoma često u istom danu imaju teorijsku nastavu u prostorijama škole i praktičnu nastavu u drugim preduzećima/javnim ustanovama. Ta vrsta neusklađenosti prouzrokuje dodatne gubitke vremena za učenike, ali i izaziva dodatne finansijske troškove za njihove roditelje. Posebni primjeri se vežu za učenike medicinskih škola u lokacijama u kojima je i provedeno istraživanje. S ciljem ispunjavanja fonda časova a u skladu sa NPP često se dešava da učenici provode vrijeme na praktičnoj nastavi bez konkretnih zadataka. Učenici su istakli da se često dešava da plan i program teorije i prakse ne ide uporedo, te da na taj način imaju poteškoće u savladavanju nastavne materije.

„Učenici opšteg smjera na praksu dolaze u 9:00 h, presvuku se u uniforme i čekaju profesoricu koja ih potom šalje na različite odjele. Vrijeme trajanja prakse nikada nije jasno, ali je jedanaest časova neki neformalni prosjek. Učenik odradi 12 sedmica prakse u 3. razredu za čitavu godinu.“

Učesnik, SIG Banja Luka

„Usto praktična nastava se sprovedi 3-4 sedmice po polugodištu, ali je veliko opterećenje za učenike raspored praktične i teoretske nastave. Učenici obavljaju praksu ujutro na UKC-u, te imaju nastavu u poslijepodnevnom periodu u školi. U drugim školama je drugačije regulisana praktična nastava, te učenici u jednom danu imaju samo praktičnu nastavu. Odluka da se tako organizuje nastava za učenike Medicinske škole stoji u nastavnom planu i programu, te je i veliki faktor ovog načina sprovođenja praktične nastave i broj predmeta teorijske nastave, odnosno fond časova. Da bi se ublažio ovaj problem, nužno je da se organizuje sastanak između predstavnika medicinske struke i Ministarstva prosvjete i kulture, te da se nastavni plan i program prilagodi učenicima i nastavnom kadru. Medicinske škole su specifičan primjer gdje ne smije da izostane praktična nastava, te je potrebno da u omjeru bude puno više praktične nastave nego teoretske. Manjak praktične nastave u nekim školama se može ublažiti i pripravničkim stažom ili probnim radom u periodu od mjesec dana.“

Upislenica, Univerzitetski klinički centar

Pozitivni primjeri adekvatne realizacije praktične nastave zabilježeni su u školama koje rade po EU VET programu, a čiji su učenici bili uključeni u istraživanje.

“Što se tiče naše škole i EU VET programa dobro je osmišljen omjer teoretske nastave i prakse: I razred 1 dan prakse, II razred 2 dana prakse, III razred 3 dana prakse kod zanatske struke, a tehničari I razred 4 časa, II razred 6 časova, III razred 8 časova i IV razred 10 časova.”

Profesorica, Sarajevo

Nalazi do kojih su došle srednjoškolske istraživačke grupe ukazuju i na problem zastarjelih nastavnih planova i programa. Oni NPP koji su bili dostupni članovima/icama SIG-a zadnji put su prošli proces izmjena i dopuna 2014. godine, a pojedini predstavnici srednjih škola koji su učestvovali na sastancima grupa za podršku ukazali su i na pasivnost samih profesora u procesu izrade novih NPP-a.

“Nastavni plan i program je problem sa kojim se škole dugo već suočavaju i gradivo koje se izučava je zastarjelo, a Ministarstvo zagovara da se u kreiranje nastavnog plana i programa uključiti što veći broj profesora iz struke. Međutim dešava se da nakon tri mjeseca od poziva za komentarisanje nastavnog plana i programa profesori se ne odazivaju, te bude samo jedan ili nijedan komentar.”

Profesor, Banja Luka

Srednjoškolska istraživačka grupa Banja Luka obradila je i temu evaluacije praktične nastave, kao teme koja se nije vezala direktno za ocjenjivanje učenika, ali je imala za cilj da istraži da li se i na koji način evaluira cijeli proces realizacije praktične nastave, od planiranja pa do ocjenjivanja učenika. Kroz prikupljene podatke vidljivo je da se većina

učenika, članova SIG-a nije susretala sa pojmom evaluacije, niti su bili u većoj mjeri uključeni u procese evaluacije. Ako su i bili uključeni u evaluaciju realizacije nastave na pojedinim predmetima, susretali su se u većini slučajeva sa anketama gdje su anonimno odgovarali na postavljena pitanja prilikom čega su imali priliku i da ostave komentare. Članovi/ice SIG-a Banja Luka složili su se da su učenici u takvim slučajevima većinom ostavljali pozitivne komentare, ili ti komentari nisu bili vezani za realizaciju praktične nastave. Jedan od drugačijih načina evaluacije predmeta na kojima se izvodi praktična nastava jeste "Dan D" koji se provodi u Banjoj Luci što predstavlja otvoren razgovor profesora i učenika za „okruglim stolom“, gdje učenici iznose svoje probleme profesorima, te zajedno dolaze do zaključaka i potencijalnih rješenja.

“Jedan vid evaluacije praktične nastave predstavlja dnevnik rada u formi izvještaja koji se predaju koordinatoru praktične nastave. Koordinator izvještaj dalje upućuje ka upravi škole. U samom dnevniku rada nalaze se i komentari i utisci učenika, a dnevnik rada je podložan ocjenjivanju.”

Učesnik, SIG Banja Luka

Kada se radi o pitanju omjera praktične i teorijske nastave u srednjim školama, članovi i članice SIG-a koji su istraživali ovu temu došli su do zaključka da i finansiranje ima veliku ulogu. Sve SIG-e su se složile da je teorijsko izvođenje predmeta koji imaju praktičnu nastavu jeftinije kako za škole, tako i za učenike, ali da je praktično izvođenje nastave način da učenici steknu adekvatno iskustvo u primjeni sadržaja kojeg uče. Potreba za opremanjem kabineta praktične nastave u srednjim školama može biti jedan je od ključnih izazova u ostvarivanju boljeg omjera praktične i teorijske nastave.

“Što je modernija praktična nastava, to su srednjoškolci i bolje pripremljeni za tržište rada. Obrazovanje jeste trom sistem, te se promjene ne mogu brzo desiti. Potrebna su i dodatna sredstva za opremljanje kabineta za praktičnu nastavu.”

Pedagogica, Banja Luka

3. Neadekvatni i nepostojeći nastavni planovi i programi za realizaciju praktične nastave

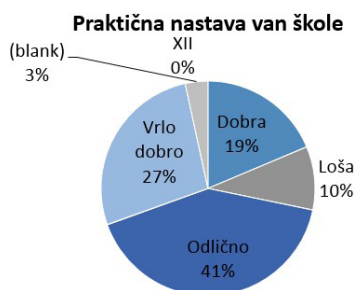
Tokom istraživačkog rada srednjoškolska istraživačka grupa iz Sarajeva došla je do zaključka da je jedan od mogućih problema neadekvatne organizacije i realizacije praktične nastave taj što planovi praktične nastave, kao zasebni dokumenti, ne postoje. Kroz istraživanje SIG-a Sarajevo došla je do informacija da profesori pod tim podrazumijevu plan i program rada, a učenici misle da je to dio nastavnog plana i programa.

Nalazi do kojih je došla SIG-a Sarajevo ukazuju na činjenicu da učenici u većini slučajeva ne rade praktično, nemaju dodira sa mašinama i predmetima koji su potrebni za njihovu struku. Čak i oni učenici koji praksu obavljaju u preduzećima ne rade poslove iz struke, nego obavljaju poslove koje radnici ne žele, što se poklapa sa nalazima do kojih su došle SIG-e Mostar i Brčko.

“Praksa koju imamo u školi je kvalitetna, jedini problem što praksa koju trenutno imam van škole ne prati plan i program, tj teoriju koju učim u školi.”

Učesnica, SIG Sarajevo

Anketa koja je provedena među učenicima/ama srednjih škola u BiH pokazala je da su učenici/e uglavnom zadovoljni organizacijom praktične nastave van škole. Najveći broj učenika/ca je izvođenje praktične nastave u preduzećima ocijenilo odličnim i to njih 41%, a vrlodobru ocijenu dalo je 27% anketiranih. Praktična nastava koja se realizuje u preduzećima dobila je ocijenu dobro od strane 19% anketiranih, dok je njih 10% ovaj vid nastave ocijenilo sa ocjenom loše.

Grafikon 7. Praktična nastava van škole

I pored toga što su učenici generalno zadovoljni načinima organizacije i realizacijom praktične nastave van škola, istraživanje je ukazalo na to da postoji potreba da se pojedini segmenti njene realizacije usklade, kao što je na primjer usklađivanje nastavnog plana i programa određenog predmeta sa programom obavljanja prakse van škole, gdje u većini slučajeva vidimo da program obavljanja prakse van škole i ne postoji.

Informacije do kojih se došlo, u toku rada SIG-a Sarajevo, poklapaju se sa nalazima koji su obrađeni u dijelu koji govori o načinima organizacije i realizacije praktične nastave u privatnim preduzećima van škola. SIG Sarajevo kao razlog tome vidi nepostojanje jasno definiranih prava i obaveza učenika, kao ni obaveza uposlenih u preduzećima ili institucijama gdje se realizira praktična nastava.

Organizacija boravka učenika na praksi bez pratnje profesora ovisi o uposlenicima preduzeća ili institucije u kojoj se praksa obavlja, koji nemaju vremena da brinu o učenicima niti su obavezni da to čine. Plan praktične nastave koji je usaglašen između

škole i preduzeća ili institucije pružio bi mogućnost učenicima da svoje vrijeme koje provode na kompanijama, provedu učeći stvari koji se direktno tiču obavljanja posla za kojeg se školuju. Časovi u školskim radionicama ili na stručnim predmetima i rad u firmama, trebali bi imati jasno definirane planove praktične nastave.

“U Austriji imaju tačno plan i program šta moraju u firmi da rade, ako će se desiti da učenici idu tamo da kupe pite uposlenicima ili se motati okolo onda je neuspješno. A ako će to biti na većem nivou i tamo to preduzeće, firma, gdje god imati plan i program koji je uskladen sa školom, šta učenici moraju da odrade tamo onda će to biti vrhunski.” Profesorica, Sarajevo

“Nisam vidjela da neko od profesora upisuje u dnevnik da sam bila na praksi. Da li se onda praksa uopšte računa u NPP? Da li je to zato što ne postoji Plan prakse u školi? Vjerujem da bi plan prakse ovo regulisao jer bi upisivanje i vrednovanje iste bilo jasno definisano u NPP.”

Učesnica, SIG Sarajevo

“Po EU VET programu rada postoji širina i fleksibilnost izvođenja praktične nastave, jedino bolja saradnja privrednih preduzeća i škole bi mogla biti intenzivnija, odredjenija... i da se oni pridržavaju plana i programa, da se više posvete učeniku uz vodstvo mentora uz povećanu pažnju.”

Profesorica, Sarajevo

Izrada i uvođenje planova praktične nastave koji bi se učenicama/ima prezentirali na početku svake školske godine i koji bi im uvijek bili na raspolaganju, prema stavovima učesnika/ca SIG Sarajevo, dovelo bi do veće zainteresiranosti učenika/ca za sadržaj predmeta. Kroz rad na metodama “drvo problema” i “drvo ciljeva” istraživači SIG Sarajevo došli su do toga da je jedan od uzroka lošeg stanjataj što učenici ne vide mogućnost da sami utiču na problem. Da bi taj uzrok eliminirali učenici smatraju da je neophodno osigurati veću upućenost i uključenost učenika/ca u procese donošenja planova i programa organizacije i realizacije praktične nastave. Također, SIG Sarajevo smatra da bi veća informiranost učenika/ca o onome što se od njih očekuje mogla dovesti do toga da i učenici budu zainteresirani akteri i partneri u unaprijeđenju nastavnih procesa.

“Kako bi se otklonili navedeni uzroci potrebno je djelovati sada da ne bi imali sve više nezainteresovanih učenika/ka koji u konačnici postaju nekvalifikovani radnici/e.”

Članovi i članice SIG-e Sarajevo

“Poznavanja NPP-a stvara bolju komunikaciju i razumijevanje između profesora i učenika, mi imamo profesoricu fizike koja nas na početku svake godine upozna sa planom, tako znamo kada su nam testovi i sl. i onda mi imamo više razumijevanja. U školi nas također anketiraju i pitaju da li nam je profesor prezentovao NPP.”

Učesnica, SIG Sarajevo

1. Opremljenost kabineta za praktičnu nastavu

Zarad sveukupnog poboljšanja kvalitete nastavnog procesa u školama, obrazovni sistemi diljem svijeta se zalažu za prilagođenost prostora za rad u školama smatrajući ga jednim od najbitnijih faktora za rad i učenje tokom školovanja. Prostorno uređenje bitno je za teorijski dio nastavnog procesa, a za izvođenje praktične nastave je ključno. Materijali i opremljenost kabineta su osnov za rad profesorima i jedini način da učenici tokom svog školovanja unutar škole dođu u prvi stvarni kontakt sa predmetima izučavanja na teorijskim časovima, te primjene ono što savladaju u toku teorijske nastave.

Da je ovo bitan faktor u realizaciji nastavnog plana i procesa pokazuje činjenica da su SIG iz tri zajednice – Gradačac, Brčko Distrikt i Istočno Sarajevo ovu temu prepoznale kao jednu od najbitnijih za unapređenje načina organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama u BiH. Članovi i članice navedene tri SIG-e su postavili pitanje da li su kabineti u kojima se praktična nastava odvija opremljeni ili ne, te kakva je kvaliteta opreme sa kojom škole raspolažu?

Srednjoškolci su uočili kako veliki broj srednjih škola u lokalnim zajednicama u Gradačcu, Brčko Distriktu i Istočnom Sarajevu ne posjeduju kabinete isključivo namijenjene za praktičnu nastavu. Tokom istraživanja došli su do podataka da u nekim školama ne postoje ni odvojeni kabineti za predmete, što stvara veliki problem pri izvođenju bilo kakvog praktičnog rada učenicima, a profesorima otežava prenošenje znanja. Materijale koje treba da koriste, učenici u velikom broju slučajeva imaju priliku vidjeti samo na slikama, u knjigama ili na prezentacijama koje za njih pripreme profesori, a onda te materijale samo skiciraju kao jedan vid praktične nastave.

„Iskreno mislim da nakon završetka četvrtog razreda mi nismo spremni da radimo u preduzećima, zbog toga što četiri godine nemam praktične nastave. Ono što treba da se radi na praktičnoj nastavi, mi pišemo teorijski.“

Učesnica, SIG Istočno Sarajevo

Rezultati ankete koja je rađena u 15 lokacija širom Bosne i Hercegovine, ukazuje na različit stepen opremljenosti škola u našoj državi. Naime, 75% ispitanih učenika i učenica naveli su da imaju opremljene kabinete za izvođenje praktične nastave u svojim školama, dok je 21% njih odgovorilo da takvi kabineti ne postoje u srednjim školama koje pohađaju.

Učenici su tokom istraživanja došli do zaključka kako srednje škole koje pohađaju oni i njihovi vršnjaci nisu opremljene u skladu sa propisima za njeno izvođenje. Kabineti u kojima pohađaju praktičnu nastavu većinom posjeduju opremu koju škola dobije kao donaciju, dok su sredstva za unapređenje kabineta uložena od strane nadležnih institucija minimalna. Oprema na kojoj srednjoškolci rade ne donosi im mnogo znanja jer je zastarjela, nekvalitetna i nije u skladu sa potrebama tržišta, a aktivni škola nisu dovoljno angažovani u namicanju dodatnih sredstava i opreme.

„Na tavanu smo našli materijale iz 1992., ali i to valja jer nemamo druge.“

Nastavnica praktične nastave, Sarajevo

Postojeći kabineti praktične nastave, koji su već opremljeni ali ne obiluju velikim količinama materijala i opreme, a i ono što postoji u velikom broju registriranih slučajeva nedostupno učenicima. Srednjoškolci, ali i profesori su u toku istraživanja iskazali veliko nezadovoljstvo zbog nemogućnosti izvođenja praktične nastave uzrokovane navedenim problemima, jer kvalitet znanja stečenog u školi ne dostiže nivo koji se od njih u poslu očekuje zbog toga što nemaju priliku tokom školovanja raditi sa odgovarajućim materijalima i opremom.

“Smatram da rad na zastarjelim računarima nema nikakve svrhe. Na upisu u školu imali smo drugačiji uvid i pogled vezan za smjer koji sam odabrao. Alati i materijali su nam još uvijek dostupni samo na slikama.”

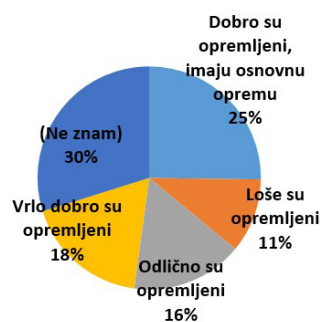
Učesnik, SIG Gradačac

„Hemikalije koje imamo, rek 90% njih je istekao. Natrijum hlorid, kuhinjsku sol, tuzlansku, možemo nabavit za 0,80 KM, a nemamo ni nje, već ja i drugi učenici donosimo od kuće so, ulje, mlijeko za razne eksperimente.“

Učesnica, SIG Istočno Sarajevo

Ranije je navedeno kako su od ukupnog broja anketiranih učenika i učenica njih 75% naveli da imaju opremljene kabine za izvođenje praktične nastave. Od tog broja njih 25% smatra da su kabine koje imaju opremljeni osnovnom opremom, 18% njih smatra da su vrlo dobro opremljeni, 16% da su odlično opremljeni, a 11% smatra da su kabine koje imaju u školama za praktičnu nastavu loše opremljeni, jedan dio njih nije odgovorio na postavljeno pitanje o opremljenosti kabine u svojim školama.

Molimo te da ocijeniš opremljenost kabine za izvođenje praktične nastave:

Grafikon 6. Kabine za praktičnu nastavu

Nekvalitetna oprema i manjak iste, prema mišljenju učenika koji su učestvovali u istraživanju, uzrok su i neracionalnog odnosa prema opremi tokom izvođenja nastave. Potrošni materijal se lako pokvari, brzo potroši i zbog toga škole nisu u mogućnosti imati konstantu u kvaliteti izvođenja praktične nastave. Prema mišljenju učenika, škole su primorane izvoditi mjere opreza jer svaka greška ih može koštati gubljenja već postojećeg materijala i zbog toga učenici nemaju mogućnost korištenja i rada na materijalima i sa opremom koju škola posjeduje, već je samo gledaju dok je profesori koriste kao pokazni materijal.

„Učenici su nemarni jer uništavaju opremu koja je ionako zastarjela i u fazi raspada”.

Učesnica, SIG Brčko Distrikt

Tokom istraživanja došlo se do podataka da škole nisu u mogućnosti same opremiti svoje prostorije s obzirom da nemaju svoja stalna sredstva već ih dobijaju od nadležnih institucija, a koje nemaju mogućnosti izdvajanja većih sredstava za unapređenje i nabavku neophodne opreme i materijala za škole. Učenici smatraju da pojedine institucije ne ulažu dovoljno sredstava za opremanje škola, te također smatraju da neke od tih institucija ne koriste dovoljno resurse kao što su mogućnosti za pisanje projekata, potencijalna donatorska sredstva i slično kako bi osigurali dodatna sredstva za opremanje škola.

„Odjel za obrazovanje se nedovoljno angažira za nivo opremljenosti škole jer su ignorirali zahtjev za nabavku kopir aparata prošle godine te su profesori i učenici imali velike probleme”.

Učesnik, SIG Brčko Distrikt

“Škola posjeduje kabinete za praktičnu nastavu. Kabineti nisu dovoljno i adekvatno opremljeni. Trebalo bi promijeniti zastarjele materijale i opremu. Smatram da, ako se pojave neki novi računari ili programi, svakako bi dobro došla edukacija o njima.”

Nastavnica, Banja Luka

Učenici i nastavnici smatraju da je jedan od najvećih uzroka problema neopremljenosti kabineta praktične nastave nedovoljan iznos finansijskih sredstava koji je na raspolaganju srednjim školama.

„Otišla sam kod direktorice i rekla sam da li postoji ikakva mogućnost da bar imamo neke hemikalije, da se dobiju, da se neki preparati rade što će nama danas-sutra biti korisno, za one koji budu radili u apoteci. Ona kaže meni da mi nemamo sredstava.”

Učesnica, SIG Istočno Sarajevo

Važno je da škole imaju mogućnost da same nalaze način za dobijanje dodatnih sredstava, a da nisu vezani samo za budžet od strane ministarstava. Oslanjajući se isključivo na podršku Ministarstva ili nadležnog tijela školska administracija ne reagira na činjenicu da nemaju svi srednjoškolci pristup jednako kvalitetnoj praktičnoj nastavi, što ovisi od izabranog stručnog usmjerenja, jer kvalitet opremljenosti kabineta i uslova za rad se razlikuju od usmjerenja do usmjerenja.

Najbolji pokazatelj važnosti obrazovanja nadležnim institucijama jeste budžetska politika prema obrazovanju i ulaganje u obrazovanje. Prema zadnjim dostupnim podacima za Općinu Gradačac i Brčko Distrikt nezadovoljavajući je procenat ulaganja ne samo za opremanje kabineta za praktičnu nastavu, već za materijal i sitan inventar neophodan za nesmetano odvijanje srednjoškolskog obrazovanja. U prosjeku u budžetu za 2017.g⁵ srednje škole iz Brčko Distrikta su za nabavku materijala, sitnog inventara, opreme, te rekonstrukciju i održavanje prostora imali na raspolaganju 2,92% ukupnog budžeta za srednje škole. Imajući još na umu da veliki dio ovih sredstava ne obuhvata isključivo opremanje kabineta praktične nastave, možemo zaključiti da ista nisu dovoljna da osiguraju opremljenost zadovoljavajućeg kvaliteta. Ista ili slična situacija je i u srednjim školama u Općini Gradačac gdje je jedino veće budžetsko ulaganje primjetno u srednjim stručnim školama za prosjekom od 4,2% ukupnog budžeta u zadnje tri promatrane

5 http://www.bdcentral.net/index.php/ba/obrasci/doc_download/8145-df-tr-budzet-brcko-distrikta-za-2017-godinu (dostupno: 06.03.2018.g.)

godine (2016. - 2018.). Nedovoljna angažiranost nadležnih tijela u nastojanjima da pronađu alternativne izvore finansiranja kroz pisanje projekata i komunikaciju sa potencijalnim donatorima produbljuje čitav problem, a jasno je vidljiva kroz samo **0,5%** iznosa budžeta srednjih škola koji obuhvata tekuće i kapitalne transfere i donacije.⁶ Slična situacija je i u obrazovnom prostoru Republike Srpske, gdje iako se u budžetu ne navode analitički podaci za pojedine škole, Ministarstvo prosvjete i kulture izdvaja 0,82% budžeta za infrastrukturu, opremu, materijal i sitan inventar gdje se ovaj procenat odnosi i na potrebe institucija i infrastrukture ministarstva u cjelini. Iz ovoga zaključujemo da su jako niski izdaci za opremanje kabineta srednjih škola jer se pomenuti procenat odnosi na sve nivoe obrazovanja.

„Iz budžeta Republike Srpske se daju sredstava za potrošni materijal, alat za praktičnu nastavu i za materijal za kabinete. Mi uopšte nemamo kabinete.“

Učesnik, SIG Istočno Sarajevo

Posebno važno za istaknuti je to da iako je ukupan budžet nadležnih nivoa vlasti porastao u zadnjoj promatranoj godini u odnosu na prethodnu, izdvajanja za opremu i škole u cjelini su se blago povećali dok su ukupni kapitalni izdaci u ukupnom iznosu snizili, iz čega se može zaključiti da nadležni nivoi vlasti ne usmjeravaju sredstva i napore kako bi riješili jedan od jako bitnih uzroka cjelokupnog problema.⁷

Tokom procesa istraživanja srednjoškolci su istakli da smatraju da administracije srednjih škola nisu u dovoljnoj mjeri angažirane u osiguranju potrebnog nivoa opremljenosti kabineta za praktičnu nastavu. Prepoznato je kako, u većem broju srednjih škola, opremljenost kabineta za praktičnu nastavu ovisi o izdvajanjima i ulaganjima nadležnih Ministarstava/Odjela obrazovanja, a u manjem dijelu ili nikako od aktiva srednjih škola. Napori administracije i profesora srednjih škola u kojima se odvija praktična nastava se najčešće ogledaju u nastojanjima da se postojeća oprema, alati i druga pomagala za praktičnu nastavu iskoriste na što bolji mogući način uvezujući aktuelnu literaturu i novije načine učenja sa praktičnom nastavom.

„Škola ne reguliše nabavku opreme za izvođenje praktične nastave, već učenici moraju samostalno kupovati sve što im je potrebno za praksu.“

Učesnica, SIG Brčko

„Mali broj škola učestvuje u raznim programima nevladinih organizacija a potrebno je da profesori i direktori škola rade prave stvari za opremu škola. Neki nisu upoznati sa novim načinima opremanja škola i potrebno je da im se možda na raznim događajima pokažu sve mogućnosti.“

Učesnica, SIG Istočno Sarajevo

Pozitivni primjeri koje su istražile e istraživačke grupe ukazuju da neke škole ipak ulažu u opremu za izvođenje praktične nastave, kao što su škole za poljoprivredne, prehrambene, veterinarske i druge uslužne djelatnosti i time omogućavaju učenicima da svoje teorijsko znanje i primjene.

6 <http://www.vladatk.kim.ba/vlada-tk/budzet> (dostupno, 5.3.2018.g.)

7 <http://www.vladatk.kim.ba/vlada-tk/budzet> (dostupno, 5.3.2018.g.)

“Naša škola ima svoje platenike i voćnjake, tako da kvalitet materijala je na sasvim solidnom nivou. Škola još posjeduje svoju radionicu koja je opremljena mašinama.”

Učesnik, SIG Banja Luka

Srednjoškolske istraživačke grupe u Gradačcu, Brčko Distriktu i Istočnom Sarajevu istražile su i zakonske odredbe koje ukazuju na obavezu ulaganja i izdvajanja sredstava u opremanje kabineta za realizaciju praktične nastave u srednjim školama. Ministarstva/Odjeli i Pedagoški zavodi prema istraživanju srednjoškolca su se pokazala kao nedovoljno angažirane institucije za unapređenje infrastrukture škola, jer svojim aktima nisu dovoljno definirali odredbe prema kojima se ovaj segment obrazovanja treba voditi, što samim tim ne omogućava ni minimalne preduslove za izvođenje praktične nastave. Analiza zakona o srednjem obrazovanju u kantonima, distriktu i entitetu, kao i analiza Pedagoških standarda ukazuju da generalno ovi dokumenti nemaju dovoljno zastupljenost neophodnost opreme u kabinetima za izvođenje praktične nastave, te u većini slučajeva nisu detaljno definirani i ostavljeni su za slobodna i individualna tumačenja i sprovođenja u praksi.

“Moraju biti obezbijedjeni uslovi za praksu. U stručno-tehničkoj školi ostvaruje se odgovarajući opšte-obrazovni program, stručno-teorijski-praktični program koji traje 4 godine. Praksu trebamo imati 4 godine a mi nemamo uopšte.”

Učesnik, SIG Istočno Sarajevo

Primjer nedovoljno definiranih pedagoških standarda i normativa SIG-a Gradačac je pronašla u Tuzlanskom kantonu koji u svom dokumentu ima samo jednu stavku - 3. *Nastavna sredstva*, koja se dotiče ove teme, a koja kaže: *“...Sukladno odredbama Zakona o srednjoj školi posjedovanje nastavnih sredstava je uvjet za rad škole. Pored višenamjenskih nastavnih sredstava (nastavnih sredstava u općoj uporabi) koja se koriste pri realiziranju nastavnih planova i programa iz različitih predmeta, Normativ obvezno sadrži, posebice, nastavna sredstva nužna za svaki nastavni predmet i to: nastavni materijal, tehnička sredstva potrebna za njegovo prezentiranje, kompleti nastavnih sredstava namijenjenih izvođenju oglada, demonstracionih vježbi, laboratorijskih vježbi, praktične nastave, te potrošni materijal i sl.*⁸

Ovim nije određen ni minimum standarda opremljenosti, neophodan za izvođenje praktične nastave i time su škole bile slobodne individualno definirati normative potrebne za realizaciju praktične nastave.

Praksa u Kantonu Sarajevu je malo drugačija, gdje u *Pedagoškim standardima i normativima za srednje obrazovanje*⁹ postoji definiran okvir za opće predmete, ali ne i za stručne, što SIG-e smatraju da je mnogo potrebnije.

Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju Brčko Distrikta u članu 26. (Sredstva), u stavu (3) precizira: *“Pri osnivanju srednjih stručnih škola osnivač je dužan osigurati uslove za izvođenje praktične obuke i rada, koji se mogu odvijati u školskim radionicama za praktičnu obuku i u radnim prostorima, koji ispunjavaju minimum materijalno-tehničkih*

8 http://cms.pztz.ba/userfiles/pztz/files/SrednjeObrazovanje/ZakoniPravilnici/PedagoskiStandardi_SrednjeSkole_sa_izmjenama.pdf
http://cms.pztz.ba/userfiles/pztz/files/SrednjeObrazovanje/ZakoniPravilnici/PedagoskiStandardi_SrednjeSkole_sa_izmjenama.pdf (dostupno, 6.3.2018.)

9 <https://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/Pedagoski%20standardi%20i%20normativi%20za%20srednje%20obrazovanje.pdf> (dostupno (6.3.2018.)

uslova za obavljanje praktične nastave u vlasništvu drugih pravnih lica, a na osnovu ugovora ili sporazuma o saradnji¹⁰“, a Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju Republike Srpske u članu 14., stavki (1) kaže: “Javna ili privatna škola osniva se i počinje radom ako: ...d) su obezbjeđeni uslovi za obavljanje praktične nastave u srednjim stručnim i tehničkim školama.¹¹”, čime je moguće zaključiti da je čak i za početak rada škole neophodno posjedovanje opreme za izvođenje praktične nastave, dok realno stanje prikazuje kako škole već i nakon dugogodišnjeg rada nemaju osposobljene kabinete za izvođenje iste. Prema podacima do kojih su došle SIG-e u toku istraživanja sprovođenje zakona, odredbi, standarda i normativa u nastavnom procesu je svedeno na najniži nivo, jer relevantne institucije nisu dovoljno prisutne na polju implementacije postojećih regulativa, kao ni na polju unapređenja istih kako bi se kvalitet praktične nastave poboljšao.

2. Oprema u kabinetima praktične nastave kao preduslov osnivanja srednjoškolskih zadruga

Zadruga¹² je samostalna, neprofitna organizacija učenika, studenata i nezaposlene omladine (popularni naziv članova: zadrugari) koji se udružuju u zadrugu na principima solidarnosti, uzajamne pomoći i dobrovoljnosti, a u cilju sticanja sredstava ličnim radom za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba, poboljšanja uslova školovanja, ličnog standarda i društvenog položaja mladih, sticanja radnih navika i izgrađivanja odgovornog odnosa prema radu.

Srednjoškolska zadruga predstavlja posebno registrirano društveno odgovorno lice koje je osnovano sa ciljem da radi stručne poslove koji su određeni smjerom i strukom škole koja osniva zadrugu. Članovi zadruge trebaju biti učenici škole koji bi radili uz stručni nadzor i vođenje od strane profesora praktične nastave.

Nalazi istraživanja ukazali su kako malo podataka nadležne institucije imaju općenito o mogućnosti osnivanja učeničkih preduzeća u sklopu srednje škole, kao jednog od načina organizacije i realizacije praktične nastave u zadrugama. Srednjoškolci iz Istočnog Sarajeva koji su bili članovi istraživačke grupe su prvi kontakt i saznanja o pokretanju zadruga imali tek početkom realizacije ovog istraživanja.

„Drago nam je da smo imali priliku čitati dostupne nastavne planove i programe sa web stranice ministarstva ali i pročitati Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju (RS)¹³. Upravo iz tog zakona smo saznali mnogo, o obrazovnom sistemu, što nemamo priliku raditi u školama. Zakonom¹⁴ je jasno definisano da škole mogu osnivati učeničke zadruge ali nama to nikad niko nije rekao.“

Učesnik SIG Istočno Sarajevo

Anketno ispitivanje učenika srednjih škola pokazalo je u velikom procentu da srednjoškolci nisu imali informacija o učeničkim zadrugama. Čak **3.824 ispitanika**(76%) je negativno odgovorilo od ukupno ispitanih 5.049 učenika i učenica.

10 <http://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Zakon%20o%20obrazovanju%20u%20osnovnim%20i%20srednjim%20s--kolama/000%2010-08%20Zakon%20o%20obrazovanju%20u%20osnovnim%20i%20srednjim%20skolama%20Brc--ko%20Distrikta%20BiH.pdf> (dostupno (6.3.2018)

11 http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/PAO/Documents/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BE%20%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%9A%D0%B5%D0%BC%20%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D1%83%2074_08.pdf (dostupno 6.3.2018.)

12 Iz Zakona o srednjoškolskim zadrugama Tuzlanskog kantona

13 https://www.pravosudje.ba/vstv/faces/docservlet?p_id_doc=18426

14 Član 21. stav 5.

Grafikon 8. Srednjoškolske zadruge

U Zakonu o učeničkim i studentskim zadrugama TK¹⁵ i Pravilniku o učeničkim zadrugama USK¹⁶ postoje propisani načini na koje srednje škole mogu pokrenuti zadrugu u okviru svojih institucija, kako bi na taj način realizovali praktičnu nastavu i sticali prihode od prodaje svojih proizvoda. Jedan od problema koji je uočen tokom istraživanja jeste taj što nije bilo moguće pronaći baze podataka na stranicama ministarstava obrazovanja o već pokrenutim zadrugama i načinima njihovog funkcioniranja.

Kroz istraživanje ove teme, SIG Istočno Sarajevo istražila je mogućnosti finansiranja iz budžeta osnivača srednjih škola, te se ustanovilo da u ovim uslovima nije moguće osigurati sva sredstva za opremanje kabineta za praktičnu nastavu niti za osnivanje i funkcioniranje zadruge. Finansijska sredstva koja se izdvajaju iz budžeta¹⁷ za opremu **su između 2-5%** ukupnog budžeta. To ukazuje na nedovoljnu spremnost institucija da omoguće kvalitetne uslove za opremanje škola. **Broj škola (311)**¹⁸ je prevelik u odnosu na trenutnu finansijsku situaciju svih nivoa vlasti u BiH.

“Veliki problem predstavlja što je ovo najskuplji način organizovanja praktične nastave ali je i najisplativiji kao i najkorisniji. Međutim moramo biti svjesni da kupovina sve potrebne opreme i fiksni troškovi mnogo koštaju.”

Učesnica SIG Istočno Sarajevo

SIG iz Istočnog Sarajeva smatra da je potrebno osigurati sigurne prilike da se zadruge mogu osnivati a tek onda očekivati da menadžment škole ima razvijene strategije o njihovom funkcionisanju. U toku istraživanja prikupljeni su primjeri iz škola koje su osnovale školska preduzeća ali nisu imale dovoljno razvijene strategije funkcioniranja da bi opstale. Adekvatna pomoć i podrška od nadležnih institucija su izostale, i nije bilo finansijskih sredstava da bi se održavao rad u postrojenjima niti da bi se obnavljale zalihe potrošnog materijala. U tim situacijama školsko preduzeće nije ispunjavalo svoju osnovnu funkciju, pružanje mogućnosti za kvalitetan rad na određenim poslovima, i od toga učenici nisu imali nikakve koristi.

“Uslovi rada su loši, školsko preuzeće je udaljeno, radi se u zatvorenom, mračnom i hladnom prostoru, a oprema kao što su čizme, rukavice i alati su u lošem stanju.”

Učesnica SIG Sarajevo

15 Službene novine TK – Broj 3 – Strana 98, 29. mart/ožujak 2002. g.

16 Službeni glasnik USK – Broj 7 – Strana 458, 09. maj 2005. g.

17 Budžeti kantonalnih Ministarstava (KS) i NS RS (http://skupstina.ks.gov.ba/sites/skupstina.ks.gov.ba/files/budzet_2018_0.pdf) (http://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/budzet/lat/budzet_republike_srpske_za_2017._godinu.pdf)

18 Agencija za statistiku BiH

Srednjoškolci smatraju da kroz trenutni način realizacije nastave nemaju dovoljno programa za razvijanje timskog rada niti potrebnih radnih vještina i navika. Svrha srednjoškolskih zadruga jeste razvoj vještina kod učenika koje su potrebne za budući rad, a sami učesnici istraživanja smatraju da bi na ovaj način imali više vremena i prostora za adekvatno izučavanje stručnih predmeta.

„Čuo sam za srednjoškolske zadruge od prijateljskih škola koji imaju prilično dobra i dugogodišnja iskustva s tim. Smatram da bi svaka srednja škola trebala da ima ovaj vid praktične nastave, jer se kroz ovakav rad može mnogo bolje i više postići.“

Profesor praktične nastave, Istočno Sarajevo

Iz pregleda pravne regulative došlo se do zaključka da srednje škole moraju dobiti potrebnu dozvolu za osnivanje zadruge ali ministarstva nisu dužna finansirati ovakav način organizacije nastave. Planirana budžetska sredstva za obrazovanje na godišnjem nivou nisu dovoljna za finansiranje rada ueničkih zadruga.

„Kada pogledamo zadnjih par godina koliko mi idemo u srednju školu nismo vidjeli da su škole dobile neke velike donacije za opremanje kabineta. Znamo da su dobijena sredstva za izgradnju balona u nedostatku fiskulturne sale. Ali neki napredak u razvoju školskih kabineta nije bilo“.

Učesnica SIG Istočno Sarajevo

Učenici kao uzrok problema vide neiskorištenost finansijskih sredstava koji se mogu osigurati kroz donacije školama. Došlo se do podataka da je Grad Istočno Sarajevo iz budžeta za 2018. godinu izdvojio 30.000 KM¹⁹ za projekte srednjih škola koji su predloženi od strane rukovodstva škola. Kroz organizacije civilnog društva se na godišnjem nivou izdvajaju velika novčana sredstva za sektor obrazovanja. Kao jedan od prijedloga za unapređenje praktične nastave učenici iz Istočnog Sarajeva su definirali aktivniju saradnju i korištenje sredstava iz ovih fondova, jer se na taj način ostvaruje obostrana korist.

„Frizerski smjer je najbolje opremljen u cijeloj školi. Mi ostali pokušavamo da sa minimalnom opremom naučimo planirano, a to je posebno teško nama kuharima. Mislimo da se kabineti mogu opremiti kroz donacije iz različitih fondova, ambasada koje finansiraju projekte i slično.“

Učesnica SIG Istočno Sarajevo

Zajednički stav učenika i nastavnika po pitanju zadruga je sličan i smatraju da je ovo kvalitetniji način obrazovnog procesa. Ovakvim načinom organizacije nastavnog procesa učenici bi dobili motivaciju da kroz srednju školu već rade u svojim preduzećima i na taj način steknu iskustvo. Osim iskustva ovdje se pruža prilika i za sticanje prvih novčanih prihoda za vlastiti rad.

19 <http://gradistocnosarajevo.net/istocno-sarajevo/grad-istocno-sarajevo-izdvojio-32-500-km-za-projekte-u-srednjim-skolama/>

„Bile bi mi čak drago, kada bi se to pokrenule - jer sam siguran u to da bi se volja i motivacija učenika povećala i da bi sigurno bili zainteresovaniji za rad. Imali bi sigurno više iskustva za rad nakon srednje škole.“

Profesor praktične nastave, Istočno Sarajevo

Istraživanje koje su srednjoškolske istraživačke grupe provele na ovu temu ukazuju na spremnost učenika i nastavnika na rad u učeničkim zadrugama kada bi imali sve predušlove za osnivanje i organizaciju zadruga. Obrazovanje učenika na ovaj način prati i sistem preduzetništva koji se sve više razvija kroz obrazovne sisteme u Zapadnoj Evropi. Zakonom je propisana mogućnost osnivanja učeničkih zadruga te je ova opcija u potpunosti prepuštena na odlučivanje rukovodstvu škole. Korištenjem donacija iz raznih fondova za obrazovanje škole mogu osigurati osnivanje i funkcioniranje učeničkih zadruga, koje svojim prihodima mogu utjecati na razvoj škole. Ovaj sistem funkcionira i u školama Zapadnog Balkana, pa u Hrvatskoj imamo primjer funkcioniranja 540²⁰ učeničkih zadruga.

Obučenosť nastavnika za primjenu savremenih tehnologija

Iako kao tema nije bila posebno istražena od strane pojedinačnih SIG-a, u okviru rasprava o adekvatnoj realizaciji praktične nastave u srednjim školama, učenici su istakli kako je potrebno raditi i sa nastavnicima kroz kontinuirane edukacije i obuke o inovativnim metodama predavanja, kao i o korištenju alternativnih načina izvođenja praktične nastave, koristeći se najnovijim dostignućima na polju informacijsko-komunikacijskih tehnologija.

Tokom istraživanja postalo je vidljivo da se nekolicina profesora i učenika trudi da časove praktične nastave učine kvalitetnijim, što od njih iziskuje dodatni trud zbog zastarjelih metoda koji se koriste za izvođenje nastave. Nastavnici moraju improvizirati načine izvođenja nastave jer nemaju opremu za nesmetanu realizaciju časova. Izolovani su primjeri da nastavnici koji su se obrazovali u prošlom sistemu koriste istu metodologiju koja nije usklađena sa potrebama trenutnih generacija.

„Profesor improvizuje neki plan i program kako bi makar malo bili u korak s vremenom. On se trudi i daje sve od sebe da radimo ali uslova nemamo. Jedino kada se nekom kući pokvari računar može ga donijeti u školu da ga zajednički popravljamo. Svi softveri su piratski i nema nikakvih licenci.“

Učesnik SIG Istočno Sarajevo

Kako bi bilo u mogućnosti unaprijediti cijeli sistem organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama, neće biti dovoljno osigurati sredstva za obnovu zastarjele opreme u kabinetima za izvođenje praktične nastave u školama, već je u isto vrijeme potrebno raditi i na obuci nastavnog osoblja da prilagođava metode podučavanja u skladu sa tehnološkim dostignućima vremena generacija kojima predaju.

20 <http://web.huuz.hr.mojkvart.hr/POPIS-UCENICKIH-ZADRUGA-S8392>

Po završetku istraživanja u svojim lokalnim zajednicama, srednjoškolske istraživačke grupe formirale su setove preporuka koji bi mogle biti uzete u obzir prilikom rješavanja problema u oblasti realizacije praktične nastave u srednjim školama u Bosni i Hercegovini.

Ove preporuke uključuju i smjernice za buduća istraživanja u ovoj oblasti kao i preporuke za intervencije usmjerene na različite dimenzije organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama.

Preporuke za buduća istraživanja u ovoj oblasti

1. Istražiti i detaljno ispitati sve zakonske pretpostavke kako bi se utvrdile moguće intervencije u procesima izmjene zakonske regulative, uključujući i mapiranje nedostajućih podzakonskih akata i mogućih izvora finansiranja u oblasti koja regulira organizaciju i realizaciju praktične nastave u srednjim školama.
2. Istražiti i ispitati postojeću praksu u radu zadruga u srednjim školama, sa posebnim fokusom na organizaciju rada, izvore finansiranja, te uključenost učenika u procesima planiranja aktivnosti.

Preporuke za intervencije

Rješavanje problema u načinima organizacije i realizacije praktične nastave u srednjim školama zahtijeva sveobuhvatan i sistematski pristup, koji uključuje razvoj mehanizama podrške srednjim školama na nivou lokalne zajednice, identificiranje jasne uloge svake institucije u procesu organizacije i realizacije praktične nastave, donošenje adekvatnih zakona koji će posebno regulirati oblast praktične nastave u srednjim školama, kao i intervencije koje će biti usmjerene na osiguranje izrade adekvatnih planova finansiranja srednjih škola usmjerenih na unapređenje uslova za realizaciju praktične nastave.

Srednjoškolske istraživačke grupe su identificirale manje intervencije koje se mogu implementirati na različitim nivoima radi unapređenja uslova za organizaciju i realizaciju praktične nastave u srednjim školama.

1. Uspostaviti ujednačene mehanizme na nivou entiteta, kantona i Brčko Distrikta koji će osigurati jasne obaveze svih aktera u procesu organizacije i realizacije praktične nastave unutar i van srednjih škola – izrada planova i/ili ugovora o realizacije praktične nastave kojima će biti obuhvaćeno pitanje osiguranja učenika te pitanje ocjenjivanja i nagrađivanja učenika.
2. Uspostaviti mehanizme aktivnog učešće učenika u procesima donošenja odluka koje se tiču organizacije i realizacije praktične nastave, te uspostavljanje mehanizama evaluacije cijelog procesa organizacije i realizacije praktične nastave.
3. Promovirati potrebu izmjena Pedagoških standarda i normativa kako bi se regulirali minimalni standardi opremljenosti kabineta za izvođenje praktične nastave.

4. Promovirati mogućnosti umrežavanja smjerova unutar srednjih škola kako bi se organiziralo zajedničko korištenje postojeće opreme i otvorile mogućnosti nabavke dodatne potrebne opreme.
5. Uspostaviti mehanizme jačanja kapaciteta menadžmenta srednjih škola za razvoj partnerstva sa privatnim sektorom i donatorima kako bi osigurali dodatna sredstava za opremanje škola.
6. Kreirati i jasnije definirati zakonske okvire za osnivanje učeničkih zadruga kao i njihovih nezavisnih načina funkcioniranja sa školskom upravom koja će se angažirati za unapređenje djelovanja zadruga.
7. Organizirati seminare i edukacije za profesore praktične nastave gdje će biti obučeni da upravljaju savremenom opremom, kako bi stečena znanja prenijeli učenicima i unaprijedili časove praktične nastave.
8. Izraditi priručnike za profesore praktične nastave, kako bi bili u mogućnosti pratiti razvoj novih tehnologija i njihovu primjenu u radu sa učenicima na časovima praktične nastave.

Nivo i kvalitet obrazovnog sistema zemlje je jedan od ključnih faktora koji je u korelaciji sa percipiranom ekonomskom neizvjesnosti i registriranom nezaposlenosti u društvu. Ukoliko obrazovanje nije povezano sa tržištem rada i ne prati nove reformske trendove može dovesti do prevelikih oscilacija u društvu i stvaranja nekvalitetno obrazovanih mladih ljudi koji nisu konkurentni na tržištu rada.

Nagomilani broj nezaposlenih na biroima za zapošljavanje je pokazatelj da upisna politika učenika u srednje škole, kao i na fakultete nije u skladu sa potrebama tržišta rada. Potrebno je uskladiti broj učenika koji se upisuju u određene struke, i prilagoditi sa stvarnim kapacitetima i potrebama društva u kojem živimo. S druge strane, **postoji i potreba uskladiti obrazovne procese**, uključujući i načine učenja i poučavanja kako bi se osiguralo da cijeli obrazovni sistem bude u skladu sa današnjim razvojem tehnologije i nauke.

Cilj obrazovnog sistema koji osigurava adekvatnu i relevantnu praktičnu nastavu treba biti stvaranje podsticaja učeniku na zajednički timski rad, usvajanje različitih radnih vještina, upoznavanje sa tržištem i konkurencijom. Na ovaj način se omogućava učenicima da se upoznaju sa zakonima koji vladaju na tržištu rada te da im se kroz kontinuirano djelovanje razvija želja za poslovnim uspjesima.

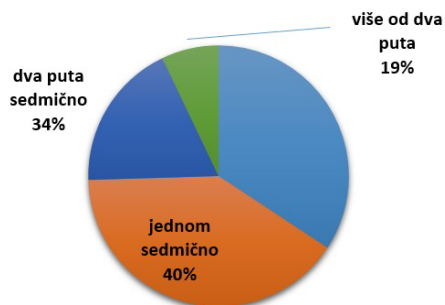
Iako je finansijska situacija naše privrede loša imamo dosta preduzeća koja izuzetno dobro posluju i imaju veliki interes da se praktična nastava realizuje na kvalitetan način jer će biti sigurni da će budući radnici biti spremni za izazove posla u oblasti u kojoj su se školovali.

Srednjoškolicima se ne pruža prilika da nakon završetka srednje škole sami naprave prve korake ka zaposlenju i pokretanju vlastitih biznisa, ukoliko nemaju kvalitetno znanje, vlastita finansijska sredstva i iskustvo. Potrebno je razvijati inovativne mlade osobe spremne na izazove koje ih čekaju jer je sigurno teško očekivati zaposlenje odmah nakon završene škole. Uloga sistema obrazovanja je, između ostalog i spriječiti mlade ljude da se nađu u rastućem trendu nezaposlenosti te ih osnažiti da preuzmu odgovornost za pokretanje vlastitih inicijativa.

Istraživanje je pokazalo kako načini organizacije i realizacija praktične nastave u srednjim školama, u različitim lokalnim zajednicama, ovise o lokalnim kapacitetima i resursima. Ovako postavljen sistem dovodi do toga da učenici koji pohađaju istu srednju školu, istog usmjerenja, u različitim sredinama nemaju iste uslove za obrazovanje u smislu pohađanja organizirane praktične nastave što ih stavlja u neravnopravan položaj i u početku ih čini nejednako konkurentnima na tržištu rada. Stoga, jedan od prvih koraka ka rješavanju izazova u ovoj oblasti treba da bude postavljanje minimalnih standarda za organizaciju i realizaciju praktične nastave u svim srednjim školama na području Bosne i Hercegovine.

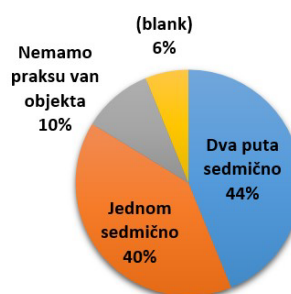
Rezultati ankete srednjoškolske populacije o provođenju praktične nastave

Koliko često u toku radne sedmice imate časove praktične nastave unutar škole

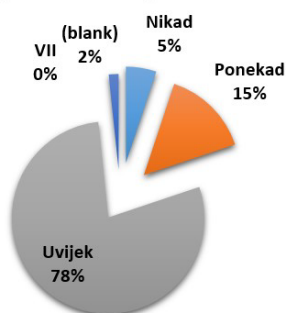
Grafikon 1. Praktična nastava unutar škole

Koliko često se praktična nastava obavlja van objekta škole?

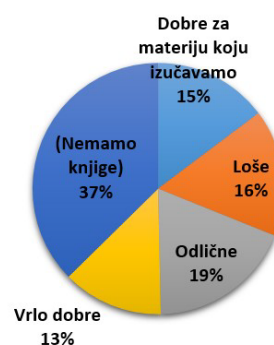
Grafikon 2. Praktična nastava van škole

Da li se časovi praktične nastave odvijaju prema planiranom rasporedu časova?

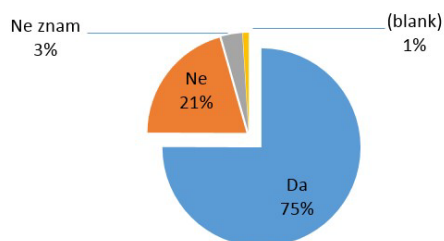
Grafikon 3. Odvijanje nastave po planiranom rasporedu

Kako bi ocijenili knjige iz kojih učite na časovima praktične nastave?

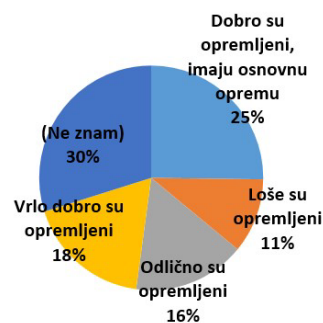
Grafikon 4. Ocjena knjiga za praktičnu nastavu

Da li imate kabinete koji su isključivo opremljeni za obavljanje praktične nastave?

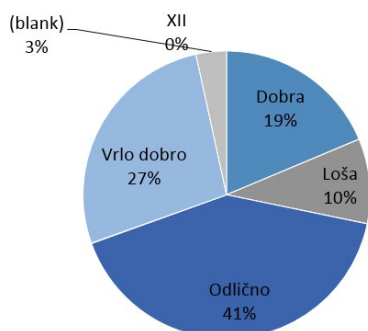
Grafikon 5. Opremljenost kabineta

Molimo te da ocijeniš opremljenost kabineta za izvođenje praktične nastave:

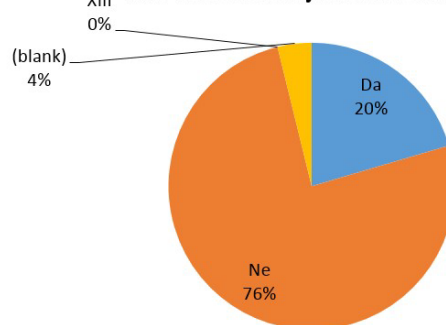
Grafikon 6. Kabineti za praktičnu nastavu

Praktična nastava van škole

Grafikon 7. Praktična nastava van škole

Znaš li šta su srednjoškolske zadruge

Grafikon 8. Srednjoškolske zadruge

Popis srednjih škola čiji su učenici učestvovali u istraživanju prema lokacijama

1. Banja Luka

- Srednja medicinska škola
- Katolički školski centar
- Gimnazija
- Srednja ekonomska škola
- Srednja tehnička škola
- Ugostiteljsko-turističko-trgovinska škola

2. Brčko Distrikt

- Srednja tehnička škola
- JU Gimnazija „Vaso Pelagić“
- JU Poljoprivredna i medicinska škola

3. Gradačac

- MSS Hasan Kikić
- Gimnazija „Mustafa Novalić“

4. Istočno Sarajevo

- Srednjoškolski centar „Istočna Ilidža“
- Srednja škola „28. juni“ Istočno Novo Sarajevo

5. Mostar

- Srednja medicinska škola
- JU Gimnazija
- JU Druga gimnazija
- Srednja elektrotehnička škola
- Turističko-ugostiteljska škola
- Srednja prometna škola
- Mašinsko-saobraćajna škola
- Srednja strojarska škola „Fausta Vrančića“
- Srednja građevinska škola

6. Sarajevo

- Srednja mašinska tehnička škola
- Srednja škola za tekstil, kožu i dizajn
- Građevinsko-geodetska škola
- Srednja škola poljoprivrede, prehrane, veterine i uslužnih djelatnosti Sarajevo
- Srednja medicinska škola
- Treća gimnazija
- Poslovno-komercijalna i trgovačka škola
- Srednja zubotehnička škola
- Prva bošnjačka gimnazija
- Srednja škola za okoliš i drveni dizajn
- Željeznički školski centar
- Gimnazija Obala
- Srednja ekonomska škola

Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini, Parlamentarna skupština BiH 23. juli 2008. godine,

<https://cdn3.fpfis.tech.ec.europa.eu/epale/cdn/farfuture/ooif6vKPhmyi9bUEMcnzM-VHwAYxNmxa5qdErY3nva1E/mtime:1435047515/sites/epale/files/oz-o-srednjem-strucnom-obrazovanju-i-obuci.pdf>

Analiza postojećih zakonskih okvira relevantnih za praktičnu nastavu u privredi – BiH, Istraživanje Njemačkog društva za međunarodnu saradnju (GIZ) GmbH,

http://bosnien.ahk.de/uploads/media/Analiza_postojecih_zakonskih_okvira_relevantnih_za_prakticnu_nastavu_u_privredi_-_Bosna_i_Hercegovina.pdf

Strategija razvoja stručnog obrazovanja i obuke u BiH za period 2007.-2013. godine, Vijeće ministara BiH 11.april 2007. godine,

http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/9c01ff86-8c29-47c8-8adc-62a467bc5102_Strategija%20razvoja%20stru%C4%8Dnog%20obrazovanja%20i%20obuke%20u%20BiH%20za%20period%202007.-2013.%20godine.pdf

Stručno obrazovanje kroz praktičnu nastavu u metalskom sektoru u BiH, Istraživanje Njemačkog društva za međunarodnu saradnju (GIZ) GmbH,

http://www.rez.ba/wp-content/uploads/2017/12/07-DeveloPPP_GS-TMT_BHS.pdf

Pedagoški standardi i normativi za srednje obrazovanje, Vlada Kantona Sarajevo 18.06.2004. godine,

<https://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/Pedagoski%20standardi%20i%20normativi%20za%20srednje%20obrazovanje.pdf>

Zakon o učeničkom standardu, Narodna skupština Republike Srpske 10.juli 2012. godine,

<http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Zakoucstandardu.pdf>

Izveštaj o napretku u stručnom obrazovanju – Torinski proces 2016-2017 za BiH, Evropska fondacija za obuku

www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/drugi_doc/?id=8732

Izveštaj o razvoju BiH (za 2016.godinu), Vijeće ministara – Direkcija za ekonomska planiranja,

<http://www.dep.gov.ba/naslovna/?id=1860>

Korištenje EU fondova u obrazovanju za poduzetništvo: primjeri dobre prakse i perspektiva do 2020. godine, Dimitrije Milojević i Mario Šimunković,

<https://hrcak.srce.hr/file/270575>

Istraživanje među preduzećima iz sektora turizma i metala u vezi sa obrazovnim potrebama tržišta rada, Gospodarska/Privredna komora Grada Mostara , April 2016. godine

“Zakon o srednjem obrazovanju Kantona Sarajevo”, Službene novine Kantona Sarajevo (Godina XXII broj 23, 15.7.2017.), Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, 03.03.2018. Godine, http://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/zakon_o_srednjem_obrazovanju.pdf

Lista tabela:

Tabela 1. Uzorak istraživanja

Lista grafikona:

Grafikon 1. Praktična nastava van škole

Grafikon 2. Opremljenost kabineta

Grafikon 3. Srednjoškolske zadruga

Grafikon 4. Praktična nastava unutar škole

Grafikon 5. Praktična nastava van prostorija škole

Grafikon 6. Odvijanje nastave po planiranom rasporedu

Grafikon 7. Ocjena knjiga za praktičnu nastavu

Grafikon 8. Kabineti za praktičnu nastavu

Grafikon 9. Opremljenost kabineta

Grafikon 10. Kvalitet nastave van škole

Grafikon 11. Srednjoškolske zadruga

Asocijacija srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini

Mula Mustafe Bašeskije 7, 71 000 Sarajevo

+387 33 205 850

asubih@yahoo.com

www.asubih.ba

